

1. Úvod

Syntaktický vztah shody (kongruence) přísudku s podmětem je vztahem mezi dvěma větnými členy, které tvoří základní skladební dvojici, a tedy jádro predikačního vztahu. Tato relace je proto z hlediska větné struktury relací velice důležitou, protože se zásadním způsobem podílí na jejím vytváření. Velká pozornost se kongruenci podmětu a predikátu věnuje i ve školách, neboť ovlivňuje pravopisnou podobu přísudkového výrazu. Proto je její popis v učebnicích a gramatikách češtiny v porovnání s jinými formálněsyntaktickými vztahy (rekcí a adjunkcí) podrobnější a snaží se postihnout co nejvíce možností, jak může být shoda realizována.

Příručkami popisované případy patří ovšem k typům shody přísudku s podmětem, které se v denním úzu objevují nejčastěji nebo které jsou nejjednoznačnější. U složitějších případů shody je její popis jen velice stručný, nebo úplně chybí (např. případy několikanásobného podmětu s jiným než slučovacím poměrem mezi jeho členy). Zdá se, že je to tím, že do vztahu shody mohou vstupovat nejrůznější výrazy, a tak bývá obtížné všechny možnosti a podmínky realizace shody generalizovat přehlednými pravidly. Navíc není možné stanovit jedno pravidlo, které by sjednocovalo všechny podobné případy (např. v učebnicích nenalezneme jedno pravidlo týkající se shody přísudku s podmětem rozvitým kvantitativním přívlastkem – *Čtyři lidé přišli do práce pozdě, ale Pět lidí přišlo do práce pozdě*).

Proto není popis v příručkách popisem komplexním, běžný uživatel jazyka v nich nemusí najít všechny potřebné informace, a do určité míry tak tento popis neodpovídá tomu, co je běžné v úzu.

Cílem této práce je popis českých gramatických příruček zrevidovat a doplnit zmapováním složitějších případů shody přísudku s podmětem, vymezením základních tendencí, které se zde realizují, a empirickým průzkumem toho, jak vztah shody vnímají běžní uživatelé jazyka.

Ve druhé kapitole se zaměříme především na teoretická východiska shody a čerpat budeme z mluvnic a gramatik češtiny. Stanovíme si, co rozumíme pod pojmem syntaktický vztah, a dále to, jak je shoda obecně charakterizována; na základě těchto poznatků rozhodneme, jak budeme shodu pojímat v naší práci. Součástí teoretické části jsou také shrnutí mluvnického výkladu některých konkrétních případů shody přísudku s podmětem.

Třetí kapitola představuje první část empirického výzkumu. Jedná se o složitější příklady shody přísudku s několikanásobným podmětem, mezi jehož členy je jiný poměr než poměr slučovací (tedy poměr odporovací, vylučovací a stupňovací). V běžné komunikaci se

můžeme s takovými typy setkat, ale v odborných příručkách o nich zmínky nejsou. Zdrojem dat nám bude reprezentativní korpus SYN2005, dostupný na www.korpus.cz.

Čtvrtá kapitola práce je založena na dotazníkovém šetření provedeném mezi studenty Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Východiskem pro vytvoření dotazníku a stanovení hypotéz, jež chceme otestovat, jsou jednak základní tendence, které jsou zachyceny v odborných příručkách, jednak tendence, jež se prosazují u složitějších případů a které dokládáme korpusovou sondou.

Jednou ze základních otázek, na něž chceme odpovědět, je, do jaké míry popisy určitých typů shody přísudku s podmínkem v soudobých příručkách odpovídají tomu, jak dané struktury řeší běžní uživatelé jazyka. Druhou otázkou je vnímání shody v těch typech, jež se v mluvnicích a gramatikách nevyskytují.

Výstupem práce je návrh na revizi popisu shody přísudku s podmínkem v učebnicích a gramatikách češtiny. Zároveň bychom rádi popis doplnili i o složitější případy shody, aby byla problematika shody přísudku s podmínkem zachycena co možná nejcelistvěji.

2. Teoretická východiska

Chceme-li podat aspoň částečný popis problematiky syntaktického vztahu shody přísudku s podmínkem tak, jak se běžně vyskytuje v každodenní komunikaci, opřeme základní teoretická východiska o výklady učebnic a gramatik. Právě ty v obecném měřítku podrobně zachycují kategorie, jež do vztahu kongruence vstupují, popisují obecná východiska a na základě příkladů stanovují tendence (spíše než zákonitosti), jak je tento syntaktický vztah realizován, atd. Nejstarší práce, kterou zde citujeme a která byla zásadní pro pozdější příručky, je článek Karla Hausenblase Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování (1958). Z novějších publikací jmenujme Mluvnici češtiny II a III (1986, 1987), Příruční mluvnici češtiny (1995), Češtinu – řeč a jazyk (2000), Skladbu češtiny Grepla a Karlíka (1986, 1998), Jak se píše a jak se mluví (2010). Je-li to pro výklad potřebné, čerpáme i ze starších mluvnic: z Novočeské skladby (1966) Vladimíra Šmilauera (viz dále v případě vymezení širší pojmu shoda) a ze Základů české skladby (1958) Františka Kopečného (viz dále shoda přísudku jmenného se sponou s podmínkem).

V podkapitole o specifických otázkách shody vycházíme především z odborných studií a statí, které se zaměřují na některé otázky této problematiky z užšího úhlu pohledu. Tato kapitola tedy přináší základní teoretickou představu o syntaktických vztazích obecně, o realizaci vztahu shody, ale i o jeho specifických otázkách. To tvoří obecný, teoretický základ pro další části práce.

2.1 Syntaktické vztahy ve větě

Dříve, než se zaměříme konkrétně na vztah kongruence, popíšeme obecně syntaktické vztahy, charakterizujeme základní pojmy, se kterými se ve výkladech setkáváme, a pozornost věnujeme i tomu, jak jsou tyto relace tvořeny.

Základem syntaktických vztahů a podmínkou jejich vzniku je slovo a jeho postavení ve větě. Je totiž samozřejmé, že slova, která jsou součástí věty, v ní nestojí izolovaně, ale vzájemnými vztahy se slovy ostatními se podílejí na výstavbě její celkové struktury. Tyto mezislovní vztahy plynoucí z jejich syntaktických funkcí jakožto větných členů¹ nazýváme vztahy syntaktickými. (Do těchto relací nevstupují všechna slova, na struktuře věty se jako samostatné jednotky podílejí pouze autosémantika, zájmena a číslovky. V některých případech tvoří větné členy i citoslovce, např. zastupují-li predikát – *Kočka šup na strom* či jiný větný člen – *Z pokoje se ozývalo hlasité au* apod.)²

¹ Grepl a Karlík (1986, str. 201)

² PMČ (1995, str. 358)

Na syntaktické vztahy je nutné pohlížet vždy ze dvou rovin, významové a formální, protože věta jako znaková jednotka má bilaterální povahu.³ Rozlišování formálních vztahů a vztahů sémantických však tvoří dvě strany téže mince – významové vztahy jsou vždy nějak formálně vyjádřeny, při popisu vztahů formálních přihlížíme zase k jejich významovému obsahu.⁴ (Srov. např. Karel Hausenblas (1958))

Sémantické vztahy ve větě jsou predikace, determinace, koordinace a apozice. Poslední dva jmenované vztahy zahrnuje Mluvnice češtiny III pod pojem adordinace. Adordinační skupinu tvoří „spojení dvou, někdy i více členů téže syntaktické platnosti.“ Tato stejná syntaktická úroveň je dána i stejným (opakujícím se) vztahem ke společnému členu jinému.⁵ K formálněsyntaktickým vztahům pak náleží závislost (podřadnost, hypotaxe) a souřadnost (parataxe).⁶

Je ale důležité si uvědomit, že tyto typy vztahů nejsou paralelní, formální vyjádření nemusí vždy odpovídat významu. Jak např. upozorňuje Josef Hrbáček (1956), významový vztah koordinace může mít vedle svého základního vyjádření formou parataktickou i formu hypotaktickou.⁷ Čeština – Řeč a jazyk (dále jen ČŘaJ) uvádí tento případ pod označením koordinační závislosti (*Otec s matkou šli do divadla*).⁸

2.2 Obecná problematika shody

Východiskem naší práce je jeden ze způsobů závislosti, který označujeme jako shodu (kongruenci) a který představuje velmi důležitý vztah mezi větnými členy v syntaktické struktuře vět.

Ucelený výklad o obecné problematice kongruence představil ve své práci již Karel Hausenblas (1958) a jeho teze se staly důležitými nejen pro pozdější gramatiky a mluvnice češtiny, ale byly rozvíjeny i ve specificky zaměřených úvahách (míníme zde shodu typu A, kterou Hausenblas vyčleňuje, a její paralelu s pozdějším valenčním přístupem – viz dále).

Výchozí Hausenblasovou úvahou je souvislost mezi větnými členy na jedné straně a mezi slovními druhy, jež tyto větné členy reprezentují, na straně druhé. Slovnědruhový tvar je gramatickou kategorií, která signalizuje větněčlenskou funkci daného slova. Vystupuje-li jedno a totéž slovo ve více syntaktických funkcích (např. ve funkci podmětu, za jiných podmínek ve funkci předmětu apod.), nestačí jedna morfologická podoba, ale pro rozlišení svého závislého

³ Čechová a kol. (2000, str. 249)

⁴ Tamtéž

⁵ Mluvnice češtiny III (1987, str. 418), Hrbáček (1956, str. 183)

⁶ Čechová a kol. (2000)

⁷ Hrbáček (1956, str. 182)

⁸ Čechová a kol. (2000, str. 253)

nebo nezávislého postavení ve větě potřebují flexivní tvary (flexivní koncovky, u jmen pádové, u sloves osobní). Ty jsou pak prostředky vyjádření syntaktické závislosti, kterou Hausenblas charakterizuje dvěma, ne zcela paralelními způsoby:

A) způsob vyjádření závislosti, kdy dominující člen (ve smyslu řídící) „předepisuje“ tvar členu závislému.⁹ V tomto dělení – obecnějším – stojí na stejné úrovni reke, řízená slovesem, s námi popisovanou shodou. (Viz výše a dále text Jiřího Novotného.)

Charakter kongruence, jak se o něm nejčastěji uvažuje, jasně vyplývá z dělení následujícího:

B) závislost vyjadřovaná shodou závislého členu (kongruencí), tj. opakováním jistých kategorií dominujícího (viz řídícího) členu u členu závislého. Jelikož je čeština jazykem flektivního typu, vyjadřují se syntaktické vztahy primárně koncovkami slov.¹⁰ V návaznosti na tento způsob vyjádření syntaktické závislosti charakterizují závislost i současné mluvnicе (jako formální podřízenost jednoho slova druhému, jako závislost členu závislého na členu řídícím).

Jako příklad druhého typu dělení syntaktické závislosti uvádí Hausenblas větu *Stará láska nerezaví*, utvořenou dvěma syntagmaty.

- **STARÁ LÁSKA:** shoda je zde vyjádřena opakováním tvaru, který předepisuje člen řídící (LÁSKA) členu závislému (STARÁ). Toto vyjádření shody se děje „ohýbacími příponami“ u flektivních slov. Kategorie řídícího slova (1. pád jednotného čísla, ženský rod) jsou shodně vyjádřeny i u závislého adjektiva, to je však vyjadřuje v závislosti na tom, jakého je slovního druhu (tedy koncovkami, typickými pro adjektivní skloňování). Koncovce -A odpovídá pádová koncovka -Á.
- **LÁSKA NEREZAVÍ:** řídící jméno opět předává své kategorie (tentokrát kategorie 3. osoby jednotného čísla; u participií, opisného pasiva, verbonominálního přísudku, podmiňovacího způsobu se připojuje ještě jmenný rod) závislému predikátu a ten je vyjadřuje tvarem slovesa, které ho tvoří.

„Prostředkem vyjádření závislosti shodou je tvar, přesněji koncovka slovesa, adjektiva a pod.“¹¹

Podle souboru předávaných gramatických kategorií tedy vyčleňujeme dva druhy shody (patrné z Hausenblasova příkladu): shodu v čísle, pádě a rodě; shodu v osobě, čísle a jmenném rodě. Prvním typem shody (formálního vztahu) vyjadřujeme významový vztah

⁹ Hausenblas (1958, str. 47)

¹⁰ Tamtéž, str. 46

¹¹ Tamtéž, str. 35

determinace¹² (shoda řídicího substantiva se shodnými přívlastky a doplňky; determinovaný člen je blíže určen, specifikován, vymezen členem determinujícím). Druhým typem je vztah predikace, tj. vztah přisuzování, jehož základem je vztah mezi přísudkem a podmětem. Složitější situace v případě predikace nastává tehdy, je-li podmět vyjádřen infinitivem, pomocí VV nebo číslovkovým podmětem (kvantitativním přívlastkem) typu *Pět žáků odešlo*. Protože v těchto případech není patrné, jaké kategorie výrazy v pozici subjektu nesou, predikát má nepříznakovou formu 3. osoby jednotného čísla.

Vztah mezi dvěma základními členy věty je velice složitý a do jisté míry specifický. Vedle tradiční závislostního popisu, tak jak je zachycen v českých mluvnicích (přísudek se shoduje s podmětem), se můžeme setkat i s pojetím valenčním. V této souvislosti zmíníme článek Jiřího Novotného *Dualismus subjektu a predikátu a postavení predikace z hlediska valenční teorie* (1979).

Na obecné rovině je stěžejním bodem valenčního přístupu „teze o centrálním postavení slovesa ve větě“.¹³ Na základě své valence vyžaduje přísudkové sloveso přítomnost subjektové pozice. (Novotný se ve svém článku věnuje pouze predikaci syntagmatické, problematika vět jednočlenných zde není v centru pozornosti.) Podmět se pak interpretuje jako závislý na predikátu a je postaven na roveň ostatních členů stejným způsobem závislých, např. na roveň předmětu, příslovečného určení apod. Ještě bližší je vázanost podmětu na přísudkové sloveso tehdy, vezmeme-li v úvahu, že sloveso určuje i pádový tvar slovesa, a to nominativ. „Chová se tedy v tomto případě subjekt jako člen mluvnicky závislý: jeho závislost se tu vyjadřuje jedním ze způsobů formálního vyjádření syntaktické závislosti, tj. rekcí.“¹⁴ Na druhé straně ovšem v rámci jednoho syntagmatu řídí sloveso subjektové substantivum, protože sloveso se s ním shoduje v čísle a jmenném rodě (kategorii osoby nepovažuje autor za kategorii kongruenční, ale za aktualizační).¹⁵ Vzájemný vliv mezi podmětem a přísudkem je zde tedy obousměrný, v některých aspektech má řídicí postavení přísudek, v jiných zase podmětový výraz.

Podobnou poznámku o specifičnosti vztahu mezi podmětem a přísudkem najdeme i v Mluvnici češtiny III, jež se shoduje s tezemi J. Novotného v tom, že mezi oběma základními větnými členy je obousměrný vztah: „Specifičnost podmětu ve vztahu k predikátu se

¹² V některých případech může zůstat tento typ sounáležitosti formálně nevyjádřen. F. Kopečný např. uvádí příklad „prima šaty“. Užití adjektivum zde vlastně přebírat a vyjadřovat kategorie řídicího jména nemůže, protože je neskloňné. Podobná situace i u neskloňných přívlastňovacích zájmen jeho a jejich, u spojení číslovek 5 – 99 se jménem atd. (Kopečný, 1958, str. 40).

¹³ Novotný (1979, str. 286)

¹⁴ Novotný (1979, str. 289)

¹⁵ Tamtéž.

projevuje v tom, že zatímco morfologická kategorie pádu u podmětového jména je kategorií syntakticky vázanou, tedy danou predikátem jako členem dominujícím, jsou kategorie jmenného rodu a čísla u podstatného jména syntakticky nezávisle proměnné a predikát je opakuje.¹⁶

Pojetí závislostní a pojetí valenční se však shodují v tom ohledu, že kongruence je zde realizována v rámci jedné věty (jako vztah vnitrovětný), a jako takovou jsme ji chápali i v dosavadním výkladu. Mluvnice češtiny II však za kongruenci označuje i vztah mezi substantivem a jeho koreferenčním postcedentem. Ve větě *Na Tonda nedej, ten už toho nasliboval* jsou substantivum a zájmeno ve vztahu „kontextové shody, což je shoda se zastoupeným jménem v rodě a čísle, nikoliv však v pádě, na rozdíl od shody vnitrovětné, členské, atributivní.“ (Pád je zde substantivního charakteru, tj. samostatný, neshodový.)¹⁷ Substantivum Tonda skutečně určuje kategorie rodu a čísla zájmena, ale jelikož netvoří jednu skladební dvojici, do našich úvah tento typ shody zahrnovat nebudeme.

Omezením se na vnitrovětný vztah shody zavádíme jedno z kritérií, která pro nás budou výchozí pro další úvahy o shodě. Další omezení se týká šíře tohoto pojmu (tj. otázky toho, co pod pojem kongruence zahrnujeme). Do vztahu shody totiž podle Vladimíra Šmilauera vstupují i přístavky a koordinované členy. „Také při vztahu přístavkovém a koordinačním bývá shoda. Apozice se shoduje s řídicím substantivem v pádě, rodě, a je-li to možné, i v čísle. Koordinované členy mají stejný pád. V těchto případech ale nedochází k přejímání kategorií jednoho členu od členu druhého. Shoda vyplývá z toho, že členy obou vztahů (jak apozice, tak koordinace) mají stejnou větnou funkci, členy skupiny apoziční navíc určují totéž.“¹⁸ „Členy apoziční skupiny se zajisté navzájem určují, ale to je něco jiného než určování přívlaskové: tam se určuje substance svým znakem (jsou tedy základ a přívlasky různého řádu), kdežto u apozice jde o dvojí paralelní, záměnné pojmenování.“¹⁹ (Z důvodu této difference by bylo možná výhodnější zavést pro „shodu“ mezi koordinovanými členy a členy v přístavkové skupině jiný pojem, např. „stejnost“.)

V našem pojetí shody ani přístavek, ani koordinaci do popisu nezahrnujeme. Rozhodující je jejich parataktické, a ne hypotaktické spojení, které vyplývá ze stejné větněčlenské funkce členů jak apoziční skupiny, tak i členů koordinovaných (*Petr, spolužák, vyhrál zápas. Michala a Pavla vyhrály zápas* – funkce podmětu).

¹⁶ Mluvnice češtiny III (1987, str. 27)

¹⁷ Mluvnice II. (str. 104)

¹⁸ Šmilauer (1966, str. 71)

¹⁹ Šmilauer (1966, str. 354)

2.3 Specificky zaměřené studie

Do této chvíle jsme pozornost věnovali především obecnému vymezení pojmu shody, jak je uváděno v mluvnicích a gramatikách češtiny. V další části se zaměříme na texty, jež pohlíží na kongruenci poněkud jiným způsobem (např. Jarmila Panevová), popřípadě se soustředí na určité konkrétní otázky (např. Josef Štěpán). Ukazuje se, že ke shodě je možno přistupovat z různých perspektiv a že kongruence není jednoznačná, nýbrž že nastoluje otázky, které je velice složité zodpovědět (např. otázka, existuje-li shoda mezi dvěma substantivy, viz dále).

Širší pojetí shody, než je běžné, představuje Jarmila Panevová na specifických příkladech ve stati *Některé otázky shody selektivní a shody paradigmatické*. Shoda podle ní není pouze v přenosu gramatických kategorií od jednoho slova k druhému (v její převzaté terminologii shoda paradigmatická), „ale i jevy, kdy sémantika, popřípadě pragmatika ovlivňuje výběr gramatických kategorií u členu tak, aby sémanticky kongruoval s jinými členy věty (shoda selektivní).“²⁰

Ať už se jedná o první či druhý typ shody, autorka se vyhýbá pojmům člen závislý a člen řídicí, ale nahrazuje je termíny „controller“ (zdroj shody) a „target“, který se zdrojem shody kongruuje v možných kategoriích. Ty jsou určeny vlastnostmi slovních druhů, které se v pozici controller a target vyskytují (srov. např. rozdíl mezi shodou adjektiva se substantivem a dvěma substantivy – k tomu viz dále). Specifická je shoda selektivní, která v sobě zahrnuje především možnost přechylování, a váže se tak k problematice shody dvou substantiv.

Dalším možným přístupem k problematice shody je popis na základě formální syntaktické analýzy v rámci generativní syntaxe (Ivona Kučerová (2002), Ludmila Veselovská (2002)). Obě se na základě těchto přístupů pokoušejí pohlížet na shodu (konkrétně na shodu přísudku s podmětem) jako na univerzální princip, který je možné zjistit za změny určitých parametrů v jednotlivých přirozených jazycích. Z hlediska, jak ho už před 50 lety popsal K. Hausenblas, se i v těchto koncepcích pracuje s kategoriemi (osoby, čísla a rodu u sloves, zřejmě i s kategoriemi rodu, čísla a pádu), jsou však označovány jako tzv.

φ-risy.

V kontextu generativní gramatiky pohlíží I. Kučerová na vztah přísudku a podmětu i ve své diplomové práci *K subjekt-predikátové shodě v češtině* (2000). Cílem popisu je zmapovat syntaktické a sémantické podmínky, které ovlivňují podobu shody, a navrhnout formální analýzu vybraných příkladů (viz dále).

Na článcích týkajících se konkrétních aspektů shody se pokusíme postihnout, co je na

²⁰ Panevová (1991, str. 323)

nich specifického, a zároveň si ukážeme, že popis shody není jednoduchý ani přímočarý. Mluvnice ve svých obecných výkladech totiž některé otázky zobecňují (např. kategorie osoby u shody přísudku s podmětem) nebo popisují různým (někdy i protichůdným) způsobem, jak je tomu u již několikrát zmiňované shody dvou substantiv.

Josef Štěpán ve své studii *K normě a kodifikaci shody přísudku s podmětem obsahujícím kvantitativní přívlastek* (Naše řeč 1985) vymezuje vztah shody mezi přísudkem a podmětem ve shodě s pravidly mluvnic: „Pravidla o mluvnické shodě přísudku s podmětem jsou v češtině jasná: přísudek vyjádřený přičestím nebo přídavným jménem má být v tom čísle a jmenném rodě, v jakých je podmět.“²¹ Zcela zde opomíjí kategorii osoby. Postavení této gramatické kategorie u shody je problematické (viz Novotný, který ji nepovažuje za kategorii kongruenční, ale aktualizací). Osoba slovesná slouží k základní orientaci o účastnících promluvy vzhledem k obsahu věty²² a vyjadřuje ve větě sepětí určitého slovesa – predikátu – se subjektem.²³ Sémanticky i funkčně souvisejí s touto kategorií osobní zájmena, která určují slovesné tvary, a substantiva ji vůbec nemají. Hovoříme-li tedy o tom, že ve vztahu shody opakuje/vyjadřuje člen závislý (v tomto konkrétním případě predikát) kategorie slova řídicího (podmět), nezahrnovali bychom osobu do kongruenčních kategorií, protože je to pouze kategorie slovesná. V našem pojetí ale kategorii osoby mezi kategoriemi kongruenční řadit budeme, jak se činí i v mluvnicích (slovesný přísudek se shoduje s podmětem v osobě, čísle a (případně) v rodě²⁴).

Samotnou problematikou tzv. kvantitativních přívlastků se budeme podrobně zabývat i v další části výkladu a Štěpánův článek ještě několikrát zmíníme.

Důležitou součástí vymezení problematiky kongruence není pouhý popis kategorií, které se na její realizaci podílejí, ale logicky vyvstává i otázka, co vše pod tento syntaktický vztah vlastně zahrnujeme. Vyloučili jsme již případy apozice a koordinovaných členů podmětu. Blíže se šíří pojmu shoda a přesnosti jejího vymezení budeme zabývat v souvislosti s pracemi Marie Kaplanové: stěžejní je její článek *Shoda a její zvláštní případy* (2002) a na téma navazující diplomová práce *Shoda/neshoda dvou substantiv ve větě* (2003). Jestliže se společně s autorkou snažíme určit šíři shody a vše, co do ní ještě náleží, vyvstává složitá otázka, je-li možné uvažovat o shodě v rodě, čísle a pádě mezi dvěma podstatnými jmény. Potíž vyvstává proto, že na rozdíl od adjektiv má substantivum jen jeden rod, a proto je shoda ve všech kategoriích často nemožná (nejproblematictější je kategorie rodu, protože

²¹ Štěpán (1985, str. 186)

²² PMČ (1995, str. 310)

²³ Mluvnice II. (str. 156)

²⁴ Čechová a kol. (2000, str. 273)

přechýlenou formu od některých substantiv nelze vytvořit – např. *sirotek Pavla*). Šmilauer a později i Příruční mluvnice v těchto případech hovoří o tom, že podstatné jméno *sirotek* zde představuje shodný přívlastek, jen vyjádřený jiným slovním druhem.²⁵ Naproti tomu ČŘaJ považuje uvedená spojení za stejnorodé členy souřadně spojené v determinacním vztahu. „Člen, který sice substantivum determinuje, ale není na něm závislý, je s ním souřadný, a tudíž není přívlastkem. [...]“²⁶ K parataxi mezi dvěma substantivy se přiklání i M. Kaplanová a tyto případy spojení dvou substantiv hodnotí jako druh apozice a vychází z této úvahy: v případě shodných přívlastků je substantivum určeno svým příznakem – adjektivem. Tato paralela ale pro shodu dvou substantiv neplatí: „Nemožnost převést substantivum na příznak nás vede k chápání skupiny dvou substantiv jako skupiny apoziční.“²⁷ Neodděluje však od sebe typy *město Praha* a *chudák maminka* (s evaluativním významem).

V této práci se kloníme k názoru, že mezi oběma členy (nebo i více členy) není vztah závislosti, ale souřadnosti (závislost jednoho výrazu na druhém není v těchto případech žádným způsobem signalizována, jako je tomu např. u shodných adjektiv prostřednictvím jejich koncovek). Stejně tak souhlasíme s pojetím skupiny dvou substantiv jako s apozicí, protože oba členy jsou na stejném stupni (stejný větný člen, stejný pád), navíc druhé substantivum (stejně jako u přístavku) omezuje širší členu prvního připojením buď vlastního jména (*Praha*), nebo jiného výrazu „extenzionálně jedinečného“²⁸ (*maminka*). Oba členy skupiny je také možno zaměňovat (*maminka, chudák, Praha, město, Lučina, sýr*). Myslíme si však (na rozdíl od M. Kaplanové), že je důležité od sebe odlišovat skupinu substantiv, ve které je vztah evaluativní, od ostatních případů. Diference je patrná už na základě shody přísudku. Zatímco v případě *město Praha* se shoduje přísudek s prvním substantivem skupiny (*Město Praha bylo založeno...*), u typu *chudák maminka* se substantivem druhým (s tím, které je hodnoceno – *Chudák maminka ztratila peněženku*). Zaměníme-li pozice obou podstatných jmen, může se shoda u prvního typu změnit (*Praha, město v srdci Evropy, bylo založeno/byla založena*), zatímco u druhého zůstává (*Maminka, chudák, ztratila peněženku*). Navíc pokusíme-li se tento typ rozvíjet, situace bude problematičtější než u typu *město Praha – maminka, chudák malá, naše chudák maminka* atp. Podle nás má typ *chudák maminka* blíže ke shodě adjektiva s podstatným jménem, ale to je dáno tím, že hodnocení nějaké osoby je de facto přiřčením nějakého příznaku (jako u adjektiv). Přesto budeme o těchto případech uvažovat jako o apozici z důvodů uvedených výše (parataxe, nemožnost formální závislosti,

²⁵ Šmilauer (1966, str. 79), PMČ (1995, str. 502)

²⁶ Čechová a kol. (2000, str. 258)

²⁷ Kaplanová (2003, str. 57)

²⁸ Mluvnice češtiny III (1987, str. 431)

stejný pád a stejná funkce ve větě).

Úvahy o shodě dvou substantiv jako o vztahu paralelním např. se shodou adjektiva s řídicím substantivem dovoluje i možnost, že některá podstatná jména můžeme přechylovat.

Problematika rodové shody podstatných jmen do našich úvah o shodě syntaktické bezesporu patří, protože je jednou z kategorií, které se na vyjádření tohoto vztahu podílejí. Shoda v rodě má velmi omezený rozsah uplatnění – „netýká se vůbec jmen středního rodu a u jmen ostatních přichází její uplatnění v úvahu jen tehdy, je-li možno jména v závislém postavení rodově obměňovat, zejména přechylovat.“²⁹ Jaroslav Kuchař (1959) se zabývá rodovou shodou ve vztahu přívlastku, popřípadě přístavku a základního jména (jak jsme ale určili výše, tyto příklady my do shody nezahrnujeme), nebo ve vztahu jmenného přísudku, popřípadě doplňku a jména. Je-li nominální část přísudku vyjádřena podstatným jménem, rodově se pomocí prostředků patřících do oblasti tvoření slov a pojmenování přizpůsobuje podmětu, který označuje ženu. Shoda zde není nutná, ale je obvyklá. Použijeme-li nepřechýlenou formu u slova, i když jsou pro rodovou přizpůsobenost dány formální slovotvorné podmínky, může tím být vyjádřeno hledisko významové, možnost volby mezi přechýlenou a nepřechýlenou variantou, která je zcela funkční. „Podstatná jména rodu mužského (přechýlná) mají ve skladebních vztazích zřetelně více funkcí než (přechýlená) substantiva ženského rodu: uplatňují se jako závislý člen nejen k podstatným jménům vlastního rodu mužského, nýbrž i k podstatným jménům rodu středního a částečně i k podstatným jménům rodu ženského.“³⁰ Obecně mužský rod označuje bytosti jen obecně, jako druh, bez poukazu k přirozenému rodu, jako celek, skupinu (bez vztahu ke konkrétní osobě), jako zařazení do širší významové kategorie. Přechýlenou formou se pak označují konkrétní ženská povolání, hodnosti a pod.³¹

2.4 Obecná pravidla shody

Pro případy, které v následující části práce budeme popisovat jako příklady shody přísudku s podmětem, tedy na základě prostudované literatury platí tyto požadavky: dva členy jsou ve vztahu shody pouze tehdy, když

- 1) jeden je člen řídicí, druhý je na něm závislý, tvoří tedy jedno syntagma v rámci jedné věty;
- 2) shodují se buď v rodě, čísle a pádě, nebo v osobě, čísle, případně jmenném rodě (ve všech kategoriích zároveň, ne aspoň v jedné z nich). Výjimku tvoří kategorie jmenného rodu u

²⁹ Kuchař (1959, str. 195)

³⁰ Tamtéž (str. 197)

³¹ K významovým diferencím a k dalšímu pohledu na problematiku rodové shody viz J. V. Bečka – Substantivní shoda (Naše řeč, 60, 1977, s. 189-206).

sloves v přítentu a futuru.

3) do vztahu shody nezahrnujeme přístavkové konstrukce (jeden člen apoziční konstrukce není závislým na členu druhém), věty typu *chudák maminka* a dále členy, mezi kterými je významový vztah koordinace (Petra a Pavel nejsou vůči sobě ve vztahu shody).

2.5 Shoda přísudku s podmětem

Popis shody přísudku s podmětem je v odborných příručkách neúplný a ne vždy v nich najdeme zachycené všechny možnosti. Zaměřuje se především na nejčastější, nejjednoznačněji užívané příklady, ale opomíjí ty situace, jež nejsou příliš časté nebo typické (např. poměr vylučovací mezi členy několikanásobného podmětu apod.), ale které se přesto v běžné řeči objevují. Další složitost vyvstává tehdy, je-li podmět (jednoduchý či několikanásobný) tvořen jinými než substantivními výrazy. V mluvnicích nalezneme buď jen zmínky, nebo tyto případy zcela chybí. Je to pochopitelné, protože existuje spousta možností a všechny zachytit a důsledně popsat je velice těžké. Navíc je složité stanovit aspoň základní tendence, které by se mohly uplatňovat u všech podobných příkladů (např. neexistuje jedno pravidlo pro shodu přísudku s podmětem rozvitým číslovkovým výrazem).

V tomto oddíle budeme vycházet z příkladů shody, jak je uváděna v našich mluvnicích. Některé případy doplníme ještě konkrétními dotazy na Jazykovou poradnu Ústavu pro jazyk český, jednak příklady z Internetové jazykové příručky tohoto pracoviště.³² Svou přehledností a způsobem výkladu jednotlivých jevů se blíží zpracování Příručky popisu v mluvnicích a gramatikách, proto v této části práce budeme odkazovat i na tento zdroj. Následující výklad pro nás bude dále představovat východisko pro stanovení hypotéz, které otestujeme v dotazníku (kapitola 4).

2.5.1 Slovesný přísudek a podmět

U podmětu, který je vyjádřen pouze jedním členem, zdánlivě problém se shodou není, ale existují i příklady, které mohou působit nejasně. Např. *Maminka vařila. Zástup se pohnul. Dívky tančily. Ty krásné obrazy už prodali* apod. patří k těm pravidelným, s nimiž potíže nebývají. Nejistotu ohledně správného zápisu koncovky v přísudku mohou komplikovat substantiva rodu mužského, která v množném čísle umožňují tvary životné i neživotné, aniž by se měnil jejich význam. Jedná se o substantiva typu *uzenáče/uzenáči, ledoborce/ledoborci* a pod. Shoda je pak závislá na tom, užijeme-li tvar životný či neživotný.³³ Např. *Slanečci byli*

³² Internetová jazyková příručka je dostupná na adrese <http://prirucka.ujc.cas.cz> a byla vypracována na základě dotazů uživatelů jazyka a sjednocena formou jasného a stručného přehledu.

³³ PMC (1995, str. 234)

v lednici. – Slanečky jim byly nabídnuty už k aperitivu.

Ukazatelé byli polámaní větrem. – Ukazatele stály podél trati.

Opačné jsou příklady substantiv maskulina plurálu, u nichž existuje dvojí skloňování (podle životného i neživotného rodu). Toto dvojí skloňování je zde ovšem funkční, jedná se o příklady typu průvodce (osoba) vs. průvodce (turistický), vodič (osoba) vs. vodič (věc) atd. Je-li v podmětu výraz označující osobu, píšeme měkké *i*.

Zvláštní skupinu představují výrazy lidičky, rodiče, koně. Koncovka plurálových tvarů je zde koncovkou rodu mužského neživotného, přesto píšeme v přísudku měkké *i*.

Rod (a právě životnost, či neživotnost) podmětu je určující pro tvar přísudku *i* ve větách s doplňkem. „Shodu nemůžeme řídit doplňkem. Ve větě: *Naše babičky už jako batolata pomáhaly na poli*, je podmět rodu ženského (*babičky*), proto píšeme *-y*. Rodu mužského životného je podmět ve větě: *Jako srnky vyběhli hoši ze školy*, napíšeme proto *-i*.“³⁴

Poměrně velkou nejistotu způsobuje *i* shoda s neutry plurálu. Nemluvíme vždy spisovně a *i* v méně formálních typech psaných textů se častěji setkáme spíše s formou *Města byly zničené válkou* než *Města byla zničena válkou*. I autoři některých mluvnic k této formě přistupují spíše negativně. „Vzhledem k tomu, že rozlišování neutrálového tvaru u adjektiv v plurále je zcela uměle vnesený, respektive theoreticky udržovaný požadavek, nemající opory v lidovém jazyce [...] není divu, že se tu udržuje shoda jen tehdy, když se může opřít o skutečný plurál.“³⁵ Autoři brněnské mluvnic češtiny pak tvar *Děvčata psaly* považují za tvar hovorový, ne spisovný.³⁶ Ovšem stále považujeme za jedinou správnou variantu koncovku *-a*.

Problematicke uplatnění plurálové shody se věnuje ve svém článku *Uplatňuje se v mluvené češtině plurálová shoda neuter?* Petr Kaderka. Primárně se tedy zaměřuje na tento případ shody u mluvených projevů, ale neopomíná ani situaci v textech psaných. Jeho potvrzenou hypotézou je, že plurálová shoda neuter je doménou kultivovaných psaných projevů. Na datech z korpusu SYN2000 dokládá, že kongruentní tvary jsou v korpusu poměrně vyrovnaně zastoupeny (v beletrii, odborné literatuře, žurnalistice), zatímco ženské koncovky se vyskytují mnohem méně.³⁷

2.5.1.1 Shoda podle formy a smyslu

³⁴ Internetová jazyková příručka

³⁵ Kopečný (1958, str. 43)

³⁶ PMČ (1995, str. 418)

³⁷ Kaderka (2007, str. 134)

Ve vztahu shody přísudku s podmětem se zmíníme o dvou možnostech, jak na tento vztah pohlížet. Jedná se o **shodu podle formy** a **shodu podle smyslu**. U shody podle formy (též mluvnické) se uplatňuje zřetel ke gramatickým kategoriím řídicího členu. U shody podle smyslu je pak prvořadý zřetel k přirozenému rodu a číslu. Internetová jazyková příručka klade důraz na to, že při určování shody přísudku s podmětem má rozhodující úlohu gramatický rod podmětu (nabízí-li se jako zřejmý a jednoznačný), nikoli jeho rod přirozený.

Rozdíl mezi oběma typy shody je dobře patrný na příkladu V. Šmilauera³⁸: „*Baby se vzdali do jednoho.*“ Jde jednoznačně o shodu podle smyslu, babami jsou míněni mušketýři. V případě shody mluvnické by ovšem byla nutná forma „*Baby se vzdaly do jednoho*“, podle podmětu, který je rodu ženského. Otázka může v tomto případě shody podle formy nastat taková, jak by vypadal výraz „do jednoho“.

Shody podle smyslu užíváme běžně u bezrodých zájmen (viz následující odstavec) a tehdy, je-li podmět vyjádřen už v předchozí větě a obsahuje-li výraz označující množství.³⁹

Zmíníme zde několik příkladů: *Ulicemi proudily davy lidí, aby viděly (i viděli) zahájení nových olympijských her. Skupinky policistů pospíchaly ztichlou ulicí, náhle se však zastavily (i zastavili) před rozbitou výlohou. Tisíce cvičenců nastoupily / nastoupilo, aby předvedly / předvedlo/předvedli novou sestavu.* V prvních větách souvětí je užitá shoda podle formy, ve druhých větách je však možná i shoda podle smyslu. (V posledním případě s číslovkovým výrazem v podmětu je významovým jádrem počítané jméno v genitivu, proto je možná v další větě i shoda podle tohoto výrazu.)

2.5.1.2 Zájmeno v podmětu

Pro shodu podmětu vyjádřeného **zájmeny** (holý i několikanásobný) platí následující pravidla. Vyskytují-li se v podmětu rodová zájmena (tj. zájmena 3. osoby sg. i pl.), řídí se shoda podle nich: např. *Přišly všechny. On jediný nepřišel* atd. Jestliže je v podmětu naopak zájmeno bezrodé, které odkazuje k mluvčímu či posluchači, uplatňuje se shoda podle přirozeného rodu, např. *Já jsem přišel / přišla. My jsme přišly* atd. V případě, že se v podmětu objeví několik zájmen, „obecně je slovesný přísudek ve tvaru nejnižší zastoupené gramatické osoby a v množném čísle“⁴⁰: *Ty a já jsme teda dvojka* a další. Při výskytu zájmena a substantiva v podmětu se shoda řídí podle zájmenného výrazu (*Já a Petr jsme přišli zase pozdě. Otec a ty jste si podobní.*)

³⁸ Šmilauer (1966, str. 79)

³⁹ Havránek a Jedlička (1981, str. 363)

⁴⁰ Čechová a kol. (2000, str. 274)

V tomto odstavci zmíníme velice stručně ještě příklady, kdy se v podmětové pozici vyskytuje **zájmeno neurčité** (*Někdo se to doslechl. vs. Così se ozvalo.*), **zájmena kdo, co** (*Kdo tam byl. i Kdo jste tam byli. vs. Co tam bylo. – pouze sg.*) a **relativa**. Posledně zmíněný případ nazývají Grepl s Karlíkem jako částečnou shodu,⁴¹ Mluvnice II hovoří o tzv. shodě kontextové (viz výše).

2.5.1.3 Shoda přísudku s podmětem číslovkovým (podmětem rozvitým kvantitativním přívlastkem)

Složitost a specifická otázka shody přísudku s podmětem, který je určen výrazem označujícím množství, spočívá už v samotné terminologii, jak napovídá samotný název této podkapitoly. Zatímco autoři ČŘaJ užívají pojem číslovkový výraz, PMČ označuje číslovkové výrazy za kvantitativní přívlastky. Na základě našeho dotazníkového šetření preferujeme pojem číslovkový výraz (blíže k tomu viz kapitola č. 4), ale ponecháváme i termín kvantitativní přívlastek, a to především u autorů, kteří ho užívají.

Shoda u číslovek **1 – 4** se řídí podle povahy substantiva v podmětu, číslovky zde shodu nijak přímo neovlivňují: *Jeden člověk zahynul. Tři ženy byly pohřešované. Dva neznámí muži vyloupili banku.*⁴²

U podmětu číslovkového s číslovkami **5 – 99 a číslovky sto, tisíc, milion v singuláru** má přísudek tvar 3. osoby jednotného čísla: *Pět lidí bylo zabito. Tisíc automobilů bylo prodáno. Milion diváků si přišlo na své. Dvacet tři žáků odešlo.* V posledním uvedeném příkladu (obecně u výrazu vyjádřeného číslovkou, jejímž komponentem je jedna, dva, tři, čtyři) může mít přísudek tvar shodný se substantivem označujícím počítaný předmět: *Dvacet tři žáci odešli.* Dnes častější a přirozenější je ale varianta s přísudkem ve tvaru 3. osoby sg. Věty typu *Dvacet jeden žák odešel* je knižní, neutrální podobu opět tvoří tvar 3. osoby jednotného čísla; neutrální tvar je jedinou možností u vět typu *Jedenadvacet žáků odešlo.*⁴³

U číslovky **miliarda** je vyžadována shoda právě s touto číslovkou, tedy *Miliarda lidí hladověla.*⁴⁴

U číslovek **sta, tisíce, miliony, miliardy** je situace pestřejší. Číslovka sta vyžaduje tvar přísudku ve 3. osobě sg. (*Sta závodníků nastoupilo na stadion*), číslovka miliardy zase shodu plurálovou (*Miliardy ryb pluly každý rok do moře*). Číslovky tisíce, stovky, desítky, miliony připouštějí shodu obojí (*Tisíce diváků tleskalo / tleskaly vítězům. Miliony lidí bylo /*

⁴¹ Grepl a Karlík (1986, str. 202)

⁴² Čechová a kol. (2000, str. 276)

⁴³ PMČ (1995, str. 421)

⁴⁴ Čechová a kol. (2000, str. 276)

byly zabito / zabity.) Progresivnější je tvar první.⁴⁵ Naproti tomu Internetová jazyková příručka doporučuje následující pravidlo: „Jsou-li podmětem výrazy desítky, stovky, tisíce, statisíce, miliony, miliardy, píšeme v přičestí -y, u výrazu tisíce lze zvolit i koncovku -o (základní je ovšem tvar s -y).“⁴⁶

Neurčitý počet vyjádřený substantivy **řada, spousta, hrst, hromada** ... vyžaduje podle ČŘAJ⁴⁷ gramatickou shodu: *Hrstka důkazů nás nepřesvědčila. Objevila se řada kritických poznatků.* PMČ uvádí i jako možný příklad *Sedělo tam řada skinů.*⁴⁸

Tematikou číslovkových podmětů se zabýval Josef Štěpán⁴⁹ a v jeho výkladu najdeme stejné příklady, které se později objevily i PMČ: *Objevilo se řada kritických poznámek. V minulosti se nám ztratilo řada věcí.*⁵⁰ Shodně s touto příručkou však používá termínu kvantitativní přívlastek (v popisu jeho východisek bude tedy tento pojem také užívat).

Výraz spousta je hodnocen nejen jako substantivum, ale také jako příslovce, shoda zde může být tedy dvojí: *V autobuse jela / jelo spousta lidí. Seděla / sedělo tam spousta skinů. Bylo / byla jich spousta.* Na druhé straně výraz spoustu vyžaduje pouze tvar 3. osoby sg. neutra.

Jak je patrné, tvar 3. osoby jednotného čísla středního rodu je v těchto případech značně na postupu a nahrazuje v úzu tvary shodné.

Obecně je problematika tzv. kvantitativního přívlastku považovaná za velice složitou, hlavně objevují-li se na pozici tohoto členu číslovky od 5 výše (v 1. a 4. pádě). Počítaný výraz má pak formu tzv. numerativního genitivu a na těchto číslovkách je formálně závislý. Je to pozůstatek stavu, kdy číslovky 5 a číslovky vyšší měly povahu substantiv.⁵¹ Formálně se tato specifická projevuje i ve shodě přísudku – *Pět jablek leželo na stole* na rozdíl od příkladu *Dvě jablka ležela na stole.*⁵² Model shody „pět jablek leželo“ se postupně prosazuje i u číslovek, kde byl tvar přísudku dosud shodný s číslovkovým výrazem (se syntaktickým substantivem) – *Tisíce lidí zhlédly jeho vystoupení.* Vysvětlení tohoto jevu spatřuje Josef Štěpán v tom, že „vyjádření typu *Tisíce lidí zhlédlo* vyjadřuje neutrálním tvarem přísudku

⁴⁵ PMČ (1995, str. 421)

⁴⁶ Viz oddíl Složitější případy shody přísudku s podmětem, odstavec 12.

⁴⁷ Čechová a kol. (2000, str. 276)

⁴⁸ PMČ (1995, str. 421)

⁴⁹ Josef Štěpán – K normě a kodifikaci shody podmětu s přísudkem obsahujícím kvantitativní přívlastek (SaS 1985)

⁵⁰ Tamtéž, str. 189. Podíváme-li se ale na uvedené příklady, vyskytuje se v nich slovo řada v postpozici za přísudkem. Předchází-li ale přísudku, přísudek shodu neutrálním tvarem nevyjadřuje – *Řada českých klubů ze soutěže byla z Čech.* Stejně je tomu podle Štěpána i v případě, je-li výraz řada zdvojnásoběný – *Uplynula už řádka let,* nebo je-li „řada“ součástí několikanásobného podmětu – *Všechny světové i řada národních agentur o tom už referovaly.* (str. 191)

⁵¹ PMČ (1995, str. 415)

⁵² Čechová a kol. (2000, str. 286)

shodu přísudku s celým podmětem, tj. z hlediska obsahového se spojením kvantitativního přívlastku a počítaného jevu, který je obsahovým základem podmětu.⁵³ Tuto situaci posuzuje z hlediska normy a kodifikace a připomíná Pravidla českého pravopisu z roku 1983, která vedle vyjádření *Tisíce lidí zhlédly* uznává jako noremní i variantu *Tisíce lidí zhlédlo*. Pravidla z roku 1996 se však vyjadřují následovně: „Je-li podmět vyjádřen výrazem pro množství (skupina, řada, dav, deset, tisíc, pár atd.) ve spojení s druhým pádem substantiva, není podmětem toto substantivum, ale právě onen výraz vyjadřující množství.“⁵⁴ Podíváme-li se na uvedené typy číslovkových výrazů, do shody s výrazem vyjadřujícím množství vstupují pouze *skupina, řada, dav a pár*, a to pouze ve smyslu dva lidé, ne více (*Skupina studentů stála opodál. Řada poznámek se nám nelíbila. Dav lidí se bouřil. X *Tisíc lidí přišel.*) Jako noremní uvádějí tato Pravidla *Tisíce diváků povzbuzovaly* bez možnosti vyjádření *Tisíce lidí povzbuzovalo*.⁵⁵

Podobný problém řešili i pracovníci Jazykové poradny. Jejich odpověď se shoduje s tezí J. Štěpána, protože doporučují vnímat vždy celý číselný údaj jako celek vyjadřující množství a volit tvar počítaného předmětu v druhém pádě množného čísla a střední rod pro přísudek.

Situace je opravdu poměrně složitá, ale vzhledem k tomu, že příručky přinášejí pouze doporučení, případně tendence, záleží čistě na mluvčích či autorech psaných textů, jakou variantu zvolí. Zároveň ale u nich musí existovat povědomí o tom, že neexistují pevně daná pravidla. To pak ulehčí situaci ve sporných případech a zároveň není stresujícím nevědět, jak je to spisovně.

2.5.1.4 Podmět rozšířený přístavkovou konstrukcí

Shoda přísudku s **podmětem rozšířeným přístavkovou konstrukcí** také nabízí více možností své realizace. Ke kolísání dochází především tehdy, je-li podmětové substantivum rozvíto přístavkovým podstatným jménem jiného rodu. V. Šmilauer upřednostňuje shodu podle substantiva, které je buď přísudku svojí pozicí ve větě blíže, nebo které je důležitější.⁵⁶ Ovšem dále nespecifikuje, co je podle něj hlediskem důležitosti. Můžeme se domnívat, že měl na mysli shodu přísudku s tím členem, který tvoří s predikátem těsnější významové spojení, jak to charakterizuje PMČ (ale pouze u případů komplexního podmětu, jehož složky jsou tvořeny obecnými substantivy různého rodu) – např.: *Takový komár, malá stopětadvacítká,*

⁵³ Štěpán (1985, str. 187)

⁵⁴ PČP (1996, str. 34)

⁵⁵ Tamtéž

⁵⁶ Šmilauer (1966, str. 78)

*pokoušela se uniknout nákladní pětitunce.*⁵⁷ Grepl s Karlíkem naopak považují za běžnější shodu s prvním substantivem, tedy s tím, které je od přísudku dál. Nevylučují ovšem i jiné varianty.⁵⁸ Obecně se tvrdí, že přísudek, následuje-li za přístavkovou konstrukcí, se má shodovat s prvním substantivem této skupiny.⁵⁹ (Př.: *Zádruha, lidové družstvo umělecké výroby, nám sdělila, že... Jeden ze závodů, Tesla Pardubice, nedodal zatím...*) Je-li přísudek anteponován přístavkové konstrukci, je shoda možná pouze s prvním substantivem, tedy s nejbližším výrazem – *Vytiskl Orbis, tiskařské závody Praha.*⁶⁰

Tyto uvedené příklady kladou důraz spíše na pozici, než na konkrétní obsazení substantivy. PMČ uvádí shodu následovně: přísudek se shoduje buď s tím substantivem, které vyjadřuje vlastní jméno, a to bez ohledu na jeho pozici (např.: *Praha, hlavní město České republiky, se stala centrem organizovaného zločinu. / Hlavní město České republiky, Praha, se stala centrem organizovaného zločinu.*) V druhém případě je ovšem možná i shoda se jménem obecným, tedy *Hlavní město České republiky, Praha, se stalo centrem organizovaného zločinu.*⁶¹ Složitější případy nastávají tehdy, je-li přístavková konstrukce delší. V tomto případě je pravděpodobnější shoda právě s přístavkem (projevuje se ale častěji v mluveném jazyce) – *Úřad vlády, oddělení pro zahraniční styky s Blízkým východem, rozhodlo (i rozhodl) o rozdělení dotací v příštím roce.*

Rozhodující pro tvar slovesa v přísudku může být však i významový druh apozice.⁶² V případě podmětu rozvitého přístavkem určujícím a hodnotícím je shoda podle přímého pojmenování (*Jan Koller, hvězda dnešního utkání, vstřelil rozhodující branku.*) V případě rektifikace (opravy) se přísudek nejčastěji shoduje právě s přístavkem, který představuje opravu toho, co bylo označeno prvním členem apoziční konstrukce. Přísudkový děj je pak tedy spojen s přesnější představou (*Drobný déšť, spíše jen mžení, ochladilo mu hlavu.*)⁶³ Shoda s přístavkovou konstrukcí se uplatňuje i v případě, shrnuje-li tato konstrukce již vyjmenované skutečnosti (*Pedagogický sbor, žáci, kuchař, zkrátka celá škola, vyběhla na dvůr podívat se na tu spoušť.*) Zatímco ale příručka povoluje i možnost vyběhli, pro ČŘaJ je závazná pouze shoda s přístavkem.⁶⁴

⁵⁷ PMČ (1995, str. 421)

⁵⁸ Grepl a Karlík (1986, str. 203, 204)

⁵⁹ Čechová a kol. (2000, str. 275)

⁶⁰ Tamtéž (str. 276)

⁶¹ PMČ (1995, str. 420), viz i Grepl a Karlík (1998, str. 236)

⁶² Mluvnice češtiny III (1987, str. 422), Grepl a Karlík (1998, str. 346-350), Čechová a kol. (2000, str. 275-276) Internetová jazyková příručka (složitější příklady)

⁶³ Čechová a kol. (2000, str. 276)

⁶⁴ Internetová jazyková příručka (složitější příklady), Čechová a kol. (2000, str. 276)

2.5.1.5 Několikanásobný podmět

U podmětu **několikanásobného** je situace složitější a určení tvarů přísudku, který se s ním shoduje, je spíše arbitrární a neexistuje jedno společné řešení, spíše jen tendence (antepozice vs. postpozice; abstrakta vs. konkréta).

Antepozice vs. postpozice přísudku (členy podmětu jsou v jednotném čísle) – předchází-li přísudek před takovýmto několikanásobným podmětem, bývá často v singuláru (nepříznaková forma)⁶⁵, základním typem shody je shoda s prvním (nejbližším) jménem, objevuje se však i plurál s uplatněním pravidla o přednosti rodů.⁶⁶ (*Toho dne šel / šli otec a matka do města.*; platí i pro formu s instrumentálem „s“).

V opačném případě, následuje-li přísudek po podmětu, může být sloveso v množném i jednotném čísle. (Fr. Kopečný je rezolutní a říká, že plurál se objevit v tomto případě musí. Můžeme si to podle něj představit tak, že už známe podmět, protože predikátu předchází, a proto plurálová forma.)⁶⁷ Př.: *Jeník a Karlík byl / byli na zahradě. Bulharsko a Rumunsko bylo / byly osvobozeno / osvobozeny.*⁶⁸ PMČ⁶⁹ dává v těchto případech přednost formě s -y. „U několikanásobného podmětu tvořeného jmény středního rodu, z nichž aspoň jedno je v jedn. čísle, má přísudek tvar ženského rodu množ. čísla.“ Jako příklad uvádí větu *Polsko a Maďarsko byly největšími kandidáty...*

V případě konkrét v podmětu se dává přednost formě plurálové⁷⁰ (viz dále). Je-li několikanásobný podmět tvořen jmény různých rodů, je postponovaný přísudek vždy v množném čísle.⁷¹

U několikanásobného podmětu s instrumentálním „s“ se vyskytují varianty obě, tedy sg. i pl. (*Otec s matkou šel / šli toho dne do města. Francek s Jankem šlapal / šlapali na seníku seno.* Jde zde buď o shodu s výrazem v nominativu, tzv. tvarovou, nebo o shodu s oběma členy.)⁷²

Při antepozici, jsou-li jména v podmětu v singuláru, se dává spíš přednost shodě s prvním substantivem⁷³ (*Toho dne řezala / řezali babička s Jeníkem dříví. Za jabloní stálo / stáli děvče s psíkem.*)

⁶⁵ PMČ (1995, str. 420)

⁶⁶ Tamtéž, str. 420, Čechová a kol. (2000, str. 275)

⁶⁷ Kopečný (1958, str. 42)

⁶⁸ Čechová a kol. (2000, str. 274)

⁶⁹ PMČ (1995, str. 420)

⁷⁰ Čechová a kol. (2000, str. 274), PMČ (1995, str. 420)

⁷¹ Čechová (2000, str. 274)

⁷² Tamtéž, str. 275

⁷³ Tamtéž, str. 275

Ve výše uvedených případech byly zmíněny typy několikanásobného podmětu, jejichž členy jsou v jednotném čísle. Situace může být ovšem i opačná. Přísudek v antepozici a postpozici jsou pak samozřejmě v plurálu, ale vzhledem ke správnému zápisu koncovky přičestí je nutné vědět, jaké členy do vztahu shody vstoupily. Hovoří se o tzv. přednějších rodech: mužský životný > mužský neživotný > ženský > střední. Příklady postponovaného přísudku: *Rodiče a jejich děti pomalu odcházeli. Města a vesnice byly válkou zcela zničeny. Malá housátka a tři kachničky se přibatolily na louku;* příklady s instrumentálem: *Děti s učitelem jely / jeli na výlet.* (Stejně jako v předchozích příkladech je zde možná jak shoda s výrazem v nominativu, tak s oběma členy a s uplatněním pravidla pro přednost rodů.) V některých případech však podstatné jméno v sedmém pádě není složkou podmětu, ale je ve větě příslovečným určením nebo v determinačním vztahu vzhledem k substantivu v 1. pádě: *Na závěr soutěžního odpoledne dívky s chlapci závodily ve střelbě z kuše* (dívky soupeřily s chlapci) × *Na závěr soutěžního odpoledne dívky s chlapci závodili ve střelbě z kuše* (dívky a chlapci společně závodili). *Dívka se psem se procházela ulicí.*⁷⁴

U antepozice predikátu se řídí shoda buď podle výše uvedeného principu přednosti rodů, nebo podle prvního členu podmětu: *Za nehodu nesly odpovědnost průmyslové podniky a občané okresního města. Charitativní akci sponzorovaly akciové společnosti a zastupitelé města. Byli na to upozorněni obyvatelé a vlády těchto zemí. Na zápase nechyběli / nechyběly fanynky a fanoušci družstva.*

V příkladech hypotakticky spojených členů podmětu je situace poměrně složitá. „Při antepozici přísudku k podmětu, jehož jména jsou v plurálu, je možná shoda pouze s prvním substantivem.“⁷⁵ V Jazykové příručce však nalezneme jako možnou i shodu s druhým členem podmětu. *Místní báchorky vyprávěly / vyprávěli stařenky se stařečky. Ulicemi se řítily / řítily auta s motocykly.*

Abstrakta vs. konkréta – je-li podmět konkrétní, přísudek bude spíše v pl, zatímco u abstrakt spíše v sg.⁷⁶ PMČ ale uvádí, že u několikanásobného podmětu, který je vyjádřen substantivy abstraktního významu a který stojí před přísudkem, bývá zpravidla přísudkový výraz v množném čísle. Možné je ale i užití singuláru.⁷⁷ (Př.: *Čtení ani psaní mu nedělalo potíže. Přesnost a srozumitelnost je příznačná pro jeho výklady.*; podle PMČ častější *Přesnost a srozumitelnost jsou příznačné pro jeho výklady.*)

⁷⁴ Internetová jazyková příručka, Čechová a kol. (2000, str. 275)

⁷⁵ Čechová a kol. (2000, str. 275)

⁷⁶ Tamtéž, str. 274

⁷⁷ PMČ (1995, str. 420)

V případě koordinovaných podmětů jsme tendence ve shodě určovali na základě pozice přísudku a na základě kritéria abstrakta/konkréta v pozici členů podmětu. Jiný úhel pohledu nabízí diplomová práce Ivony Kučerové *K subjekt-predikátové shodě v češtině* (2000). Základní otázkou je, existuje-li nějaké „omezení pro to, kdy je v případě koordinovaných členů v sg. predikát v pl. a kdy v sg.“⁷⁸ Rozhodující pro její úvahy je první člen koordinovaného podmětu (respektive jeho gramatická kategorie rodu) a čas slovesa v predikátu. „Pokud je predikát před subjektem, souvisí jeho číslo se jmenným rodem prvního členu koordinovaného subjektu.“⁷⁹ Je-li první člen tohoto podmětu tvořen substantivem ženského nebo středního rodu (příznakový rod), sloveso v přísudku tíhne k sg. (jakožto k nepříznačkovému číslu. Platí zde, že rod nebo číslo by měly být příznakové, ale obě kategorie by zároveň příznakové být neměly.)⁸⁰ Tvoří-li však první člen několikanásobného podmětu substantivum mužského rodu, připouští se sg. i pl.⁸¹ Uvedme si pro názornost příklad: *Na stole stála váza a talíř. Přišel/Přišli Petr a Pavel.* V obou případech je sloveso v minulém čase, a právě čas je pro Kučerovou dalším důležitým kritériem pro podobu shody. Příznaková forma času (futurum a indikativ prézenta) preferují nepříznačkovou formu čísla, tedy sg. (*Přijde Petr a Pavel*).⁸² Užijeme-li v tomto příkladu plurálovou formu slovesa (*Přijdou Petr a Pavel*), akcentujeme tím především plurálové chápání podmětu (tedy že přijdou oba společně). Ve větě *Přijde Petr a Pavel* tato informace není specifikována. V případě nepříznačkové formy času (minulý čas) může být sloveso v jednotném i množném čísle.⁸³ V případě postpozice slovesa za několikanásobným podmětem je predikát v pl. a jeho jmenný rod se řídí rodovou hierarchií. Výjimku tvoří tzv. *singularia tantum* (např. *Hrůza a strach nás přepadla*.)⁸⁴

Porovnáme-li tyto případy s případy, jež jsou popisovány v příručkách, je patrné, že se Kučerová řídila podobnými kritérii (postpozice a antepozice přísudku, *singularia tantum* = abstrakta), ale rozhodující pro ni byly především morfologické kategorie, a ne sémantika subjektu.

2.5.2 Přísudek jmenný se sponou a podmět

⁷⁸ Kučerová (2000, str. 73)

⁷⁹ Tamtéž, str. 74

⁸⁰ Kučerová (2000, str. 75)

⁸¹ Tamtéž

⁸² Tamtéž, str. 76

⁸³ Tamtéž

⁸⁴ Tamtéž, str. 77

U verbonominálních přísudků se shoduje s podmětem v osobě, čísle a rodě spona (př. *Petra byla nemocná. Morava byla markrabství. Její pohledy byly orlové apod.*)

Je-li nominální část přísudku vyjádřena podstatným jménem, rodově se může přizpůsobovat podmětu, který označuje ženu. Shoda zde není nutná, do velké míry záleží na samotném mluvčím či autorovi textu, zdali ji využije. Bývá ale obvyklá.⁸⁵ (*Marie byla učitelka. Matka je silná kuřačka.* apod. K problematice rodové shody u substantiv viz výše.) Jestliže podmět označuje jev neživý, přísudkové jméno se nepřechyluje: *Filmová kamera je významným pomocníkem při práci pod vodou. Česká televize je organizátorem MFF* apod.⁸⁶

Složitější situace nastává tehdy, je-li substantivum v podmětu v jiném rodě nebo čísle, než je substantivum tvořící nominální část přísudku. F. Kopečný považuje za primární shodu mezi sponovým slovesem a přísudkovým jménem a forma typu *Afganistan byla země bohatá* je zde podle něj nutná – „Spona se musí řídit podle přísudkového jména.“⁸⁷ „Sponové sloveso je vázáno co do mluvnické shody na přísudkové jméno, [...] s ním tvoří jeden jediný celek. Liší se tím od slovesného přísudku, který je co do shody podstatně vázán na podmět...“⁸⁸ Ostatní mluvnické se shodují na kongruenci mezi sponovým slovesem a podmětem jako na základní variantě. F. Kopečný ovšem uvádí ve své mluvnici i v článku „Dvě poznámky k přísudku v češtině“ příklady, které mohou být do značné míry matoucí – např. věty *Čas jsou peníze. To byla krása* se vyskytují i u ostatních autorů, ale jako příklady vět, které tvoří výjimku z pravidla. Za jistých podmínek se totiž sloveso být neshoduje s podmětem, ale s přísudkovým jménem. Platí zde tato pravidla, spíše tendence:

→ je-li přísudkové jméno ve tvaru množného čísla, shoduje se spona v čísle s ním (*Čas jsou peníze. Dítě jsou starosti. Tento nástroj jsou elektronické varhany.*) Obecně se konstatuje, že spona se shoduje s tím jménem, které je v množném čísle.

→ je-li formálním podmětem zájmeno to, shoduje se spona rovněž s přísudkovým jménem (*To byla lež! To byl chytrý krok. To byl omyl.*)

→ v rodě se být shoduje zpravidla s podmětovým substantivem, zejména označuje-li osoby (*Ten kluk byl pěkné kvítko. Jeho dcera byla jak pytel blech.*) Je-li ale podmět vyjádřen substantivem s abstraktním významem, je možná shoda i s jménem přísudkovým (*To rozhodnutí bylo / byla velká chyba. Konkurz byl / byla dřina*)⁸⁹

Odlišnost Kopečného pojetí by bylo možné nalézt zřejmě ve vzájemném postavení přísudku a podmětu, jak už o tom byla zmínka výše (v poznámkách o antepozici a postpozici

⁸⁵ Čechová a kol. (2000, str. 274)

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Kopečný (1958, str. 41)

⁸⁸ Kopečný (1949, str. 128-129)

⁸⁹ PMČ (1995, str. 419), Grepl a Karlík (1998, str. 234-235), Čechová a kol. (2000, str. 273), dotazy JP

přísudku). Doložíme si to na příkladu *Jeho život byl / byla jediná lopota*, v němž uznává shodu spony s podmětem. „Lze snadno poznat, že první typ (byl) se vyskytuje hlavně tehdy, když obraz přísudku není ještě hotov, když mluvčí ještě přesně neví, jakým výrazem ten „život“ bude kvalifikovat. Pak se minulý tvar opře co do rodu o podmět, jakožto jedinou zatím jazykovou skutečnost. Typ druhý (byla) je na místě v případě opačném (tj. mluvčí zná přísudkové jméno – pozn. P. K.). [...] Jsou-li už ovšem oba typy tu, pak je možné křížení a je možné užívat obou, i když to odporuje vznikové situaci. Skutečnou výjimkou je typ *Dějiny nejsou jen minulost...*“⁹⁰

⁹⁰ Kopečný (1949, str. 129)

3 Český národní korpus

3.1 Složitější případy shody

V předchozí kapitole jsme věnovali pozornost shodě přísudku s podmětem (holým i několikanásobným) v těch případech, které jsou zachyceny v příručkách a učebnicích. Následující část práce se věnuje detailnějšímu rozpracování vztahu kongruence v příkladech, o kterých najdeme pouze zmínky nebo které nejsou popsány vůbec, ač se v úzu běžně vyskytují. Půjde nám konkrétně o případy několikanásobného podmětu. Učebnice se v případě takto vyjádřeného podmětu zabývají především příklady, ve kterých je mezi jednotlivými členy poměr slučovací, v běžné komunikaci se však můžeme setkat i s jinými vyjádřeními jejich vzájemných vztahů (poměr vylučovací, odporovací atp.). O tyto případy nám půjde především, pokusíme se stanovit základní tendence, které ve složitějších případech můžeme vyzorovat.

3.2 Vyhledávání v korpusu SYN2005

Abychom zjistili, jaká je situace v těch případech, ve kterých je poměr mezi členy několikanásobného podmětu jiný než slučovací, prověřovali jsme výskyty v reprezentativním korpusu SYN2005.⁹¹

3.2.1 Poměr vylučovací

Výchozím kritériem pro vyhledávání bylo v první řadě umístění přísudku vůči podmětu (antepozice a postpozice přísudku). Rozdělení podle spojovacích výrazů, jak je rozepsáno v následujících tabulkách, slouží především pro přehlednost (rozdíl mezi spojkami „nebo“ a „či“ je pouze stylistický, nemá vliv na tvar slovesa v přísudku).

Do vyhledávače Bonito jsme zadali následující algoritmy:

a) pro postpozici slovesa

```
[tag="Z.*"] [tag!="[VZ].*"]{0,5} [tag="N..S1.*"] [word="nebo"] [tag="N..S1.*"]  
[tag!="[VZ].*"]{0,5} [tag="V.*"]
```

b) pro antepozici slovesa

```
[tag="Z.*"] [tag!="[VZ].*"]{0,5}[tag="V.*"] [tag="N..S1.*"] [word="nebo"] [tag="N..S1.*"]
```

```
[tag!="[VZ].*"]{0,5}
```

(Pro každý spojovací výraz se samozřejmě obměňovala pozice word.) Omezili jsme se na případy, ve kterých je podmět v jednotném čísle. Když jsme zadali příkaz, aby oba členy

⁹¹ Korpus je dostupný na www.korpus.cz

podmětu byly v množném čísle, slovesný tvar byl samozřejmě také v plurálu. Tvary slovesa v minulém čase v postpozici se pak konzistentně shodovaly se členem s přednostním rodem, v antepozici pak s prvním členem, i když případů, v nichž by bylo buď sloveso v minulém čase, nebo členy podmětu různých rodů, bylo velice málo. Další možností bylo prověřit situace, ve kterých je první člen podmětu v jednotném čísle a druhý v množném a naopak. I zde byla převaha tvarů slovesa v plurálu. Např. u postpozice přísudku za podmětem, jehož první člen byl v množném a druhý v jednotném čísle, byly z celkového počtu 38 výskytů pouze čtyři tvary slovesa v singuláru. (*I očištěná játra nebo žaludek se může použít do vývaru., Duch žijící osoby: pocít, že nás jejich myšlenky nebo přítomnost nějakým způsobem ovlivňuje., Jakékoliv jiné prostory, kde skladované látky nebo provoz by mohl být příčinou otravy...*) V opačném pořadí přísudku a podmětu se žádný takový případ nevyskytl.

Poté, co byly vyhledány všechny výskyty odpovídající zadanému předpisu, bylo nutné příklady ručně vytřídit. Nejčastěji byly odstraňovány tyto příklady:

- vyhledávač nebyl schopen rozlišit 1. a 4. pád (*Nařízení nebo ustanovení podepisují obyčejně zástupci obce.*);
- několikanásobné členy tvoří jmennou část přísudku (*Žena, kterou oplakává, je manželka nebo milenka ., Ať to bylo drama nebo povídka..., ... schopnost vyhazovat lidi - i takové, jako byl Fred nebo Patrick Wallingford.*);
- výčet, a to tehdy, vyskytuje-li se ještě další jméno v 1. pádě (*Firmy jako Bosch nebo Motorpal letos propouštěly. Lidé jako Pavel nebo Michal nemají s komunikací žádný problém. x Bosch nebo Motorpal letos propouštěl/y.*);
- vyjádření nejistoty tvrzení, které se týká právě jedné osoby, věci nebo činnosti (*Říkají, že jeho syn nebo vnuk je výborný klavírista., Ať se jmenuje Petr nebo Pavel, tady nemá co dělat.*);
- několikanásobný člen jako příslovečné určení (*Zřejmě sem jezdil jako technik nebo opravář. Myslím, že středa nebo čtvrtek je pro návštěvu vhodný.*);
- jiné pojmenování téhož (*Satan či ďábel byl původně „dobrý“ anděl.*)

Dalším složitějším případem, kterým jsme se zabývali podrobněji, byl výskyt tzv. nejednoznačných tvarů. Nejednoznačnými tvary míníme slovesa, u kterých nejsme schopni určit číslo, nevyskytuje-li se ovšem kontext, který by nám pomohl, např. číslo substantiva v podmětu, které stojí s predikátem v kontaktním postavení, určující může být i význam spojovacího výrazu mezi členy podmětu – *Stačí mrak nebo kouř., ...že její vísku navštíví duch, a ne vládce Japonska* atd. Obecně patří k těmto nejednoznačným případům tvary slovesa 4. třídy v přítomnosti (imperfektivu – prosí) nebo budoucnosti (perfektivu – poprosí).

Nejednoznačné však může být i číslo členů podmětu: *Společnost nebo společenství jsou tradičním sociálním celkem., Nebo lze uvažovat o situaci, kdy investice nebo flexibilita zařízení umožňují odvodit volbu výrobního procesu zcela nově.* atd. Jako předpokládané tvary jednotného čísla jsme zachovávali ty případy, v nichž měl rozhodující vliv kontext (např. *Obžaloba či udání se ztratilo., Jednotlivé zboží nebo služba...*, atp.), případy abstraktních pojmů (štěstí), případy pojmů, které se běžně užívají v singuláru (opozice, koalice (u tématu české politické scény), recese (jako ekonomický pojem)), pojmenování činností nebo jakýsi obecný pojem (umírání, pohřbívání, spalování), jednotnost v čísle u slov, která jsou si významově blízká (př. *Oběd i večeře tu stojí 60 korun.* – Zde je slovo oběd jasně v singuláru, domníváme se proto, že není důvod, aby byl výraz večeře v množném čísle.) Důležité pro rozhodování je i číslo přísudkového slovesa – je-li člen podmětu nejednoznačného čísla v kontaktním postavení s přísudkem a je-li tento přísudek v singuláru, předpokládáme, že i člen podmětu bude v jednotném čísle;⁹² např. *Příkladem funkcí vrstevného managementu je zjištění anebo modifikace vrstevných parametrů.*

3.2.1.1 Antepozice slovesa před podmětem

Následující tabulka zachycuje přehled nalezených případů, které byly nalezeny v korpusu po zadání vyhledávacích algoritmů. Základním kritériem je postavení predikátu vůči podmětu.

Tabulka č. 1: Přehled spojovacích výrazů a počty výskytů slovesných tvarů v sg. a pl. a počty nejednoznačných tvarů.

spojovací výraz	počet výskytů slovesa v sg./pl.	počet nejednoznačných případů
anebo	5x sloveso v sg./ žádný výskyt slovesa v pl.	1x nejednoznačný případ čísla přísudkového slovesa
at' – či	2x sloveso v sg./ žádný výskyt slovesa v pl.	---
at' – nebo	2x sloveso v sg./ žádný výskyt slovesa v pl.	---
bud' – nebo	8x sloveso v sg./ žádný výskyt slovesa v pl.*	2x nejednoznačný případ čísla přísudkového slovesa

⁹² Další člen(-y) podmětu by ovšem měly být také v jednotném čísle. Jak jsme zjistili z případů, ve kterých jsme střídali číslo jednotlivých členů podmětu, byl-li aspoň jeden člen podmětu v množném čísle, sloveso bylo také v plurálu (viz výše).

či	86x sloveso v sg./ 4x sloveso v pl.	19x nejednoznačný případ čísla přísudkového slovesa, 1x nejednoznačný případ čísla u členu podmětu
nebo	201x sloveso v sg./ 7x sloveso v pl.	40x nejednoznačný případ čísla přísudkového slovesa

Tab. č. 1 – první sloupec obsahuje soupis všech nalezených spojovacích výrazů mezi členy několikanásobného podmět, druhý sloupec představuje počty slovesných tvarů v jednotném a množném čísle, třetí sloupec je souhrnem tzv. nejednoznačných tvarů (viz výše).

* u kombinovaných spojovacích výrazů se nevyskytuje žádné sloveso v pl.

Z celkového počtu 378 odpovídajících výskytů je v celých 304 příkladech sloveso přísudku v jednotném čísle a jen 11 v čísle množném, zbylý počet tvoří tzv. nejednoznačné tvary.

Příklady:⁹³ *Pořád tam někde byl Zebín anebo Bradlec. Způsobilo to buď zapnutí, nebo vypnutí generátoru. Tentokrát městu nehrozilo zborcení či pohlcení v plamenné výhni. Doufala, že přijde dopis nebo pohlednice z Polska* atd.

Nalezené příklady obsahovaly především slovesné tvary v přítomném čase, kde není možné určit, jaký člen podmětu uděluje kategorie shody slovesu. Časté byly také výskyty, v nichž je několikanásobný podmět tvořen jmény stejného rodu. Přesto najdeme i výjimky, ale jsou poměrově velice řídké a na jejich základě můžeme určit pouze možnou tendenci, ne pravidelnost, která by se mohla projevit až větším počtem příkladů.

Vyskytl-li se tedy příklad, v němž jsou členy podmětu různého rodu a sloveso je zároveň v minulém čase, byl pokaždé tvar tohoto slovesa určen prvním členem podmětu (tedy členem v kontaktním postavení). Příklady: *... jejichž konec definitivně orámoval zánik či proměna řady tradičních českých serverů. Občas přišel liják či bouřka. Stal se střediskem nekonečných debat , jejichž podstatou bylo odmítání či souhlas s utilitárním uměním. Chybělo oko nebo kus tváře. Někdy jim prasklo bidlo nebo hák jako hůlčička. Na blízké věži osmkrát udeřily hodiny, zařval bachař nebo čůza na chodbě... Jejich účelem tedy bylo zajištění nebo obrana osobních práv na majetek* atp.

Byl nalezen i jeden nejednoznačný příklad (v čísle podmětových členů): *...říká tolik jako porozumět otázce, na kterou jsou tradice či mínění odpovědí.*

⁹³ Všechny uvedené příklady jsme hledali v korpusu SYN2005. *Český národní korpus - SYN2005*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

3.2.1.2 Postpozice slovesa za podmětem

Tabulka č. 2: Přehled spojovacích výrazů a počty výskytů slovesných tvarů v sg. a pl. a počty nejednoznačných tvarů.

spojovací výraz	počet výskytů slovesa v sg./pl.	počet nejednoznačných případů
anebo	4x sloveso v sg./ 9x sloveso v pl.	6x nejednoznačný případ čísla přísudkového slovesa, 2x nejednoznačný případ čísla u členu podmětu
ať – či	---	---
ať – nebo	---	---
bud' – nebo	---	1x nejednoznačný případ čísla přísudkového slovesa
bud' – anebo	žádný výskyt slovesa v sg./ 1x sloveso v pl.	---
či	342x sloveso v sg./ 212x sloveso v pl.	148x nejednoznačný případ čísla přísudkového slovesa, 14x nejednoznačný případ čísla u členu podmětu
nebo	515x sloveso v sg./ 391x sloveso v pl.	194x nejednoznačný případ čísla přísudkového slovesa, 6x nejednoznačný případ čísla u členu podmětu

U postpozice slovesa bylo nalezeno celkem 1845 příkladů, které odpovídaly zadanému předpisu (z toho 861 slovesných tvarů v sg., 613 v pl.).

Uvedem si několik příkladů: *Dusný dech džungle anebo sprška příboje na tváři náhle začaly hrát důležitou úlohu. Strach, nenávisť anebo pověrčivost je postavily mimo zákon. Ekonomický boom či recese se tady totiž poznají. Nemoc či umírání jsou velmi intimní věci. Přátelský dotek nebo objetí mu rovněž pomohou nabýt jistoty. Publicita nebo povýšení ho nezajímaly. Která země nebo místo vám nejvíc učarovalo? A najednou jsem si uvědomil, že kdyby mně pánbůh nebo ministerstvo nebo nějaký mimozemšťan nabídnul že můžu být kdekoliv na světě... atd.*

Objevilo se i několik nejednoznačných příkladů: *...zákon, nařízení anebo vyhláška jsou v rozporu s Ústavou. Předpokládala jsem, že respondenti, jejichž profese či studium jsou zaměřeny na práci s lidmi... Ostatně technologie či informatika se přírodou inspiroují čím dál tím víc.* (V těchto příkladech není sice podmětová část „nařízení“, „profese“ a „technologie“ v kontaktním postavení se slovesem, ale podle zkušenosti s vyhledáváním kombinujícím číslo jednotlivých členů⁹⁴ předpokládáme, že by mohlo být toto substantivum i v plurálu. Mohlo by mít tedy rozhodující vliv na tvar slovesa, a ne celý několikanásobný podmět. Podobných případů nalezneme více.)

Další nejednoznačné příklady: *...pokud to společenská smlouva anebo usnesení valné hromady neurčují. Zemětřesení či epidemie mají své příčiny. Slovní doprovod či melodie přispívají i k psychickému uvolnění dítěte. Perikardiální třecí šelest či elevace ST diagnózu podporují. Mánie, panika, fáma, kolektivní hysterie či deprese mají společné zdroje neklidu. Společnost nebo společenství jsou tradičním sociálním celkem.*

V případě postpozice slovesa se setkáváme i s několika výskyty, v nichž se shoduje sloveso s tím členem podmětu, který je od něj dál. Z celkového počtu výskytů, u kterých bylo možné shodu s členem podmětu určit (sloveso v minulém čase ap.), to je nepatrné množství. Příklady: *Toto vidění nebo iluze trvalo jen okamžik. Nějaké zvíře nebo pták mě odkudsi varovalo před Machtem. Kdyby auto nebo kamión trefilo motorkáře, tak to jenom křupne. Písmeno nebo číslice je vytvořeno z několika úseků (segmentů), které jsou napájeny z baterie nebo slunečního článku. ... jak který jednotlivec nebo firma přispěl ke tvorbě produkce. To, že příkaz nebo přání byl vložen do pozitivního kontextu, vedlo k tomu, že Tim příkazu vyhověl a zároveň došlo k podstatnému snížení SIB.*

Obecně můžeme z tvarů, které jsme našli v korpusu, odvodit, že je-li podmět tvořen několika členy, mezi kterými je podmět vylučovací, častější jsou tvary slovesa v jednotném čísle. Musíme si ovšem položit otázku, zda je rozdíl mezi singulárovými a plurálovými tvary významný. V případě antepozice slovesa tu stojí 304 výskytů přísudku v jednotném čísle proti pouhým 11 výskytům přísudku v množném čísle. Do vyhledávacích algoritmů jsme zadávali, aby členy podmětu byly v jednotném čísle, proto bychom mohli shrnout, že shodu určuje pouze jeden člen, a ne celý několikanásobný podmět. Zda je to člen stojící v kontaktním postavení se slovesem, nemůžeme říct, protože v případě antepozice jsme nenašli příklad, ve kterém by bylo sloveso v minulém čase a zároveň členy podmětu různých rodů. Další otázkou

⁹⁴ Viz výše vyhledávání příkladů, v nichž je první člen podmětu v jednotném a druhý v množném čísle a naopak.

může být, zda tuto převahu singuláru nad plurálem způsobilo povědomí mluvčích o vylučovacím významu spojky „nebo“.⁹⁵

V případě postpozice není rozdíl mezi čísly u jednoznačných slovesných tvarů tak velký (861 sg. : 613 pl.). Stejně jako u antepozice se i v tomto případě jedná o rozdíl kolem 200 výskytů, ale počet vyhledaných příkladů je u postpozice větší, proto není tento rozdíl tak výrazný.

Bylo-li to možné určit (tzn., že sloveso bylo v minulém čase a podmětová substantiva různých rodů), u slovesných tvarů v množném čísle byla dodržována konzistentně shoda podle pravidel pravopisu (př. *Žvýkal jsem párek, uvědomoval si, že kráva nebo tele za něj zaplatily životem. Matka nebo otec to obstarali sami. Publicita nebo povýšení ho nezajímaly. Pečlivě zavěsil mikrofon kolem zpětného zrcátka, aby si případná hlídka nebo policista všimli, že to je služební auto.* atd.)

U jednotného čísla byla dodržována shoda s tím členem podmětu, který stál blíže slovesu, objevilo se zde ale i 7 výjimek, v nichž shodu určovalo to jméno, které bylo od slovesa dál. Z celkového součtu 861 výskytů je to ale počet zanedbatelný.

3.2.2 Poměr odporovací

Odporovací poměr se realizuje právě mezi dvěma členy, „které jsou při společném plnění téže funkce po významové stránce v rozporu.“⁹⁶

V naší situaci by to znamenalo, že určujícím pro shodu přísudku je pouze jeden z členů několikanásobného podmětu. Pro jednotnost jsme i v těchto případech vyhledávali podměty v jednotném čísle, a proto jsme očekávali, že slovesa budou taky v singuláru. Tuto hypotézu potvrdily všechny výskyty příkladů, které odpovídají těmto algoritmům:

a) pro antepozici slovesa:

```
([tag="Z.*"] [tag!="[VZ].*"] {0,5} [tag="V.*"] [tag="N...1.*"] [word=","] [word="a"]  
[word="ne"] [tag="N...1.*"] [tag!="[VZ].*"] {1});
```

b) pro postpozici slovesa:

⁹⁵ V rámci vylučovacího poměru můžeme rozlišit několik významů: vylučují-li se alternativy navzájem, může tedy platit jen jedna, vylučovací význam spojovacích výrazů by vedl k singulárním tvarům slovesa. Naopak jestliže se alternativy vzájemně doplňují, a mohou tedy platit všechny, význam spojovacích výrazů je slučovací a mohl by vést spíše k plurálním tvarům slovesa (k významovým typům vylučovacího poměru viz PMČ 1995, str. 518)

⁹⁶ PMČ (1995, str. 515), Grepl a Karlík (1998, str. 340)

([tag="Z.*"] [tag!="[VZ].*"] {0,5} [tag="N...1.*"] [word=","] [word="a"] [word="ne"]
[tag="N...1.*"] [tag="V.*"] [tag!="[VZ].*"] {1})

(Opět jsme měnili spojovací výrazy, bylo nutné prozkoumat zároveň i možnosti, ve kterých není před tímto spojovacím výrazem čárka.)

Příklady bylo nutné vytřídit, nejčastěji jsme odstraňovali ty výskyty, ve kterých byl několikanásobný člen součástí jmenného přísudku se sponou: ... *protože to jsou smyšlenky, a ne fakta o mně*. atd. Další častý příklad představovala situace, ve které byly oba členy součástí dvou vět: ...*začala Myra, ale Anderson ji přerušil*. atd.

3.2.2.1 Antepozice slovesa před podmětem

Jelikož všechny výskyty, které nám zůstaly po manuálním vytřídění příkladů, byly v jednotném čísle, neuvádíme celkové počty do tabulek, jak jsme činili výše, ale pouze vypíšeme spojovací výrazy, které jsme testovali a které byly v korpusu obsaženy.

Celkem jsme vyhledali 69 příkladů anteponovaného přísudku se spojovacími výrazy: *ne, ale; a ne; a nikoli; a nikoliv; ale nikoliv*.

Příklady: *Dodavatele pro rekonstrukci nevybíralo město, ale společnost Aréna. Dariiny plány nezkomplikovala dcera, ale vaz v kolenním kloubu. Jestliže vás nevede pýcha, ale duch pokory, proč se... Zdi pokoje nepokrývalo dřevo, ale čalounění ze světlé kůže. Klaus se vrátil - a s ním nepřišel zákon, ale touha po pomstě. ... se začíná tím, že se narodil Caesar, a ne dítě svažštělé a křičící. O zákonech rozhoduje parlament a nikoli lůza v ulicích* atd.

V jednom výskytu je sloveso vyjádřeno nejednoznačným tvarem (*Je mnohem pravděpodobnější, že její zapadlou vísku navštíví duch, a ne vládce Japonska*.) Můžeme zde ale předpokládat, že sloveso je v singuláru, a to nejen podle toho, že jméno v kontaktním postavení je také jednotného čísla, ale také podle významu spojovacích výrazů odporovacího poměru.

Je patrné, že anteponovaná slovesa, u kterých to bylo možné určit, se shodují s tím jménem, které s nimi je v kontaktním postavení, ať se jedná o jakýkoliv význam (význam „A, a ne B“, význam „ne A, ale B“, význam „A a v rozporu s tím B“ apod.)⁹⁷

3.2.2.2 Postpozice slovesa za podmětem

⁹⁷ PMČ (1995, str. 515-516)

V případě postponovaného přísudku bylo nalezeno pouze 14 příkladů (všechny tvary slovesa v singuláru), objevily se tyto spojovací výrazy: *a ne; ne, ale; ne, nýbrž; nikoli, ale; nikoli, nýbrž*.

Příklady: *Hustota, a ne hmotnost rozhoduje o tom, zda... Samička a ne sameček hledá potravu v blízkosti hnízda. Žijeme v zemi, kde ne občan, ale úředník je největší pán. Jan tak vyjadřuje, že ne Dionýsos, nýbrž Ježíš je dárce pravé radosti. Zdá se tedy, že nikoli výsledek, ale cesta k němu je nyní předmětem sporu. Zásadně mi vadí, že mi nikoli úředník, ale Ministerstvo financí či vláda posílá dokument vnějšího pozorovatele.*

Jeden slovesný tvar byl opět nejednoznačný (*Najednou si uvědomil, že ne strop, ale podlaha svítí.*), ale i zde platí předpoklad, který jsme uvedli výše.

Jak jsme již zmínili, vyhledáváme pouze takové případy, v nichž jsou členy podmětu v jednotném čísle, ale pro doplnění a představu uvedeme i několik příkladů, ve kterých byl jeden z členů podmětu v plurálu. I zde je patrná tendence shody slovesa se jménem, které je s ním v kontaktním postavení, výjimku představuje poslední věta, ve které se jako v jediné objevuje shoda se jménem postaveným dál od slovesa.

Příklady: *Ne analýzy, ale čin voliče rozhodne. Tento postulát splňovala nejen krajinomalba, ale i zahrady vzdělanců. Po pravdě ho totiž nezajímaly obchody, ale práce sama. ... nejen účinkující hosté, ale ani obecnostvo nezapomínají.* atd.

U poměru vylučovacího jsme si kladli otázku, zda podíl na převaze singulárových tvarů slovesa nemůže mít příčinu v disjunktivním významu spojovacích výrazů, které tento vztah realizují. V případě poměru odporovacího se domníváme, že na tuto otázku můžeme odpovědět kladně, ale se stoprocentní jistotou jen u vět, které byly vyhledány v korpusu. Všechny příklady nalezené v korpusu (ač jich bylo velice málo) obsahovaly slovesný tvar v jednotném čísle, a bylo-li to možné určit, shodovalo se toto sloveso s tím jménem, které s ním stálo v kontaktním postavení.

3.2.3 Poměr stupňovací

„Stupňovací poměr je mezi větnými členy, z nichž druhý nebo další převyšuje obvyklou míru očekávání,⁹⁸ doplňuje význam členu nebo členů předchozích. Vyjdeme-li z této definice stupňovacího poměru, můžeme předpokládat, že sloveso se bude shodovat s tím jménem, které bude nějakým způsobem člen nebo členy další doplňovat, stupňovat (v případě postpozice slovesa. U antepozice slovesa předpokládáme spíše shodu s prvním

⁹⁸ PMČ (1995, str. 516)

členem podmětu, tedy s výrazem, který je stupňován). Opět vyhledáváme případy, ve kterých je podmět vyjádřen členy v jednotném čísle, a proto se přikláníme k možnosti, že slovesné tvary budou také spíše v singuláru. Situace zde ale nebyla tak jednoznačná jako u předchozího poměru odporovacího.

Do vyhledávače Bonito jsme zadávali následující algoritmy:

a) pro antepozici slovesa:

```
([tag="Z.*"] [tag!="[VZ].*"] {0,5} [tag="V.*"] [word="nejen"] [tag="N...1.*"] [word=","] [word="nýbrž"] [word="i"] [tag="N...1.*"] [tag!="[VZ].*"] {1});
```

b) pro postpozici slovesa:

```
([tag="Z.*"] [tag!="[VZ].*"] {0,5} [word="nejen"] [tag="N...1.*"] [word=","] [word="nýbrž"] [word="i"] [tag="N...1.*"] [tag!="[VZ].*"] {0,3} [tag="V.*"])
```

(Opět jsme samozřejmě měnili pozici word a doplňovali různé spojovací výrazy a vyhledávali i možnosti, ve kterých se před nimi nevyskytuje čárka.)

Příkladů, jež byly v korpusu vyhledány, nebylo mnoho a manuální odstranění neodpovídajících případů bylo spíše výjimečné. Pro ilustraci uveďme větu, ve které byl několikanásobný podmět součástí jmenného přísudku se sponou (... *že Tyrš byl nejen znalec, ale i obdivovatel díla Platona a Aristotela.*).

3.2.3.1 Antepozice slovesa před podmětem

Celkem bylo nalezeno 32 odpovídajících výskytů, vyhledávali jsme tyto spojovací výrazy: *ale ani; ale i; natož; nebo alespoň; nejen, ale dokonce i; nejen, ale i; nejen, nýbrž i; a ani.*

Příklady: ... - *byl mír, nebo alespoň válka dost vzdálená. ... kde je nejen datum, ale dokonce i hodina jeho smrti. Unikátní byla nejen operace, ale i složení týmu odborníků. Ze zdejších klášterů se šířilo nejen křesťanství, ale i věda a umění. V těchto směrech však Letenské předčilo nejen Lazio, ale i Arsenal.*

Z těchto 32 případů se vyskytly 4 nejednoznačné tvary slovesa: ... *jediné generace, totiž té, k níž patří Liehm, ale i Ivan Klíma, Vaculík, Hamšík... Hrozí kolaps, ale i ztráta hlasu. S čistírnami souvisí nejen výstavba, ale i rekonstrukce a rozšiřování kanalizací., ...až se uvolní stůl nebo alespoň stolička.* (Pouze v posledním případě je zřejmě větší pravděpodobnost, že sloveso bude v jednotném čísle. Vodítkem pro toto rozhodnutí by mohl být výraz „aspoň“, který jakoby dělil výpověď na dvě části (...až se uvolní stůl // nebo aspoň stolička)).

Jasný plurálový tvar slovesa se objevil pouze jednou: ... *není ojedinělá, potvrzují nejen Štindl, ale i Payne a Lubomír Zaorálek*. Vedle poměru stupňovacího se zde ovšem vyskytuje i poměr slučovací, proto může být tvar slovesa ovlivněn tímto vztahem.

3.2.3.2 Postpozice slovesa za podmětem

V tomto případě bylo nalezeno 53 výskytů při zadávání těchto spojovacích výrazů do algoritmu: *dokonce i; ale ani; ale i; ba i; natož pak; nebo aspoň; tím méně*.

Příklady: *Žádný diskusní příspěvek, tím méně referát se neobešel bez patričních holdů Stalinovi. ... šroubek zapouštěn, takže nedotažení, natož pak nezašroubování anebo vynechání šroubu je okamžitě zjištěno. Zdá se, že nejen zlo, ale i dobro v člověku je nevykořenitelné. ... dokládá, že nejenom dramatik, ale i většina tehdejších recipientů považovala v rámci... Nejen nová věcnost, ale i surrealismus počítal... ... Berlín, Krakov, ale i Brno shodilo temný příkrov atd.*

Právě zmíněné příklady mají tvar slovesa v jednotném čísle (celkem 31 výskytů), a je-li to možné určit, shoduje se přísudek s tím jménem, které stojí hned u něj.

Z celkových 53 výskytů jsou další 4 nejednoznačné, pokud jde o číslo přísudkového slovesa: *Auto, ale i motocykl se v určité rychlosti promění... Nejen morálka, ale i právo musí usilovat o... ... vytvořit prostředí, ve kterém se každý její člen, ale i okolí cítí dobře. Sýkora a dlask, hejl, brhlík, ba i šoupálek se mění v drahokamy, žhnoucí na slunci.*

Dalších 18 případů z celkového součtu představují plurálové tvary slovesa: *Pan starosta, ba i pan prezident neskrblili chválou a Khlesl-Mazzini poplácával Kaplana. Slavia, ale i Sparta se zase nyní cítí ukřivděny. Zavoral, ale i Jarník navštěvovali rumunské vojáky. Stari Grad, ale i Jelsa a Vrboska mají mnoho památek. Středověk, ale ani počátek novověku ovšem nebyly vhodnou dobou pro obdivování skrytých tajemství. ... lidské zdraví, povaha, a dokonce i osud jsou určovány karmickými strukturami. atd.*

Máme tu tedy 31 singulárových tvarů a proti nim 18 tvarů plurálových. Při tomto počtu nebudeme schopni stanovit, jaké tendence u poměru stupňovacího převládají. Na jedné straně se splnil náš předpoklad o převaze tvarů singuláru, na druhé straně jsou slovesa v množném čísle logicky možná, protože u poměru stupňovacího může být sporné, zda se jedná skutečně o tento vzájemný vztah nebo zda jde o poměr slučovací, ve kterém žádná ze složek není prezentována jako překvapující, doplňující.⁹⁹

⁹⁹ PMČ (1995, str. 516)

4. Dotazník

Při popisu případů shody přísudku s podmětem jsme do této chvíle pracovali s odbornou literaturou – mluvnicemi a gramatikami –, která stanovuje základní tendence (spíše než pravidla), jež se v rámci tohoto vztahu realizují. Příklady v korpusu sice mapují úzus, ale jen v určitých oblastech, které jsou do jisté míry specifické (beletrie, publicistika, odborný styl a administrativní texty). Například autoři publicistiky mohou být považováni za autority a garanty kodifikované normy, odborný a administrativní styl využívá pouze spisovného jazyka a ve sporných nebo nejednoznačných případech vychází z gramatik. Chceme-li tedy důkladně zmapovat skutečný každodenní úzus, velice důležité je, jak vztah shody přísudku s podmětem chápou běžní uživatelé jazyka. Základním východiskem této kapitoly proto budou informace, jež nám poskytne dotazník.

4.1 Předvýzkum

Ještě před definitivním sestavením a zadáním dotazníku jsme provedli tzv. předvýzkum; otestovali jsme věty některých stanovených typů, abychom zjistili, které příklady dělají skutečně problém a které se z hlediska uživatelů nejeví problematické.

Tento předvýzkum sestával pouze ze 47 kritických vět (tzn. pouze z vět, které jsme chtěli testovat) a vyplnilo ho 21 respondentů. Počet je to velice malý, pouze ilustrativní, a žádné obecné závěry na jeho podkladě nečiníme. U některých typů shody ho následně přesto zmíníme, abychom osvětlili, proč jsme se rozhodli formulovat hypotézu určitým způsobem, i když příručky umožňují více možností.

Odpovědi respondentů nám umožnily rozhodnout případy, u kterých mluvnicе umožňují více možností shody, zvolit pouze jednu a tu pak ověřit v dotazníku. Tak jsme například z úvah vyloučili situaci, ve které je podmět vyjádřen několika členy, mezi nimiž je poměr odporovací, protože stoprocentní shoda odpovědí respondentů byla dostatečným důkazem, že daný případ nečiní potíže (např. ve větě *Ne síla volebního hlasu, ale parlament rozhodl o... se nevyskytla možnost, ve které by byl přísudek buď v množném čísle, nebo se shodoval s prvním substantivem podmětu. Vliv na toto rozhodování má bezesporu význam spojovacích výrazů tohoto poměru, jak jsme už zmínili v kapitole č. 3).*

4.2 Sestavení dotazníku

Cílem dotazníku je zjistit, jak se tendence popsané v odborných příručkách shodují s povědomím o shodě přísudku s podmětem u uživatelů jazyka, nebo v čem a do jaké míry se rozcházejí.

Základní stanovení hypotéz, které chceme v dotazníku testovat, tedy vychází:

- a) z popisu tendencí shody přísudku s podmětem tak, jak jsou popsány v mluvnicích (viz kapitola č. 2);
- b) z popisu a vyhodnocení složitějších příkladů, které jsme vyhledali v korpusu (viz kapitola č. 3).

Celkem jsme si stanovili deset typů případů shody (např. typ: shoda přísudku s podmětem rozvitým kvantitativním přívlastkem atd.) a u každého určili jednu až tři hypotézy v závislosti na tom, jak jednoznačně je shoda toho kterého typu popsána v příručkách (konkrétně viz dále).

Výběr typů případů shody nebyl libovolný nebo subjektivní, ale opíral se o konkrétní případy. Podíváme-li se totiž např. do článku Ivany Svobodové *Shoda přísudku s podmětem* (2010), zabývajícího se nejfrekventovanějšími dotazy na shodu přísudku s podmětem, můžeme si vymezit základní problémy: pisatelé dotazů se nepříliš orientují v gramatické kategorii životnosti; v případě několikanásobného podmětu tvořeného názvy firem a společností vycházejí ne z gramatického rodu, ale z věcného významu (např. T-Mobile a Vodafone uspěli... „Jejich argument je téměř vždy týž: přece jednali, konali, ... lidé.“¹⁰⁰); potíže činí i případy přístavkových konstrukcí; nejednoznačné jsou i příklady několikanásobného podmětu, jehož členy jsou spojeny hypotakticky.¹⁰¹ Na všechny tyto možnosti jsme se zaměřili i při vytváření dotazníku.

Pro velký rozsah testovaných položek jsme dotazník rozdělili do čtyř variant (všechny varianty viz Příloha č. 1). Každá varianta pak obsahovala 12 testovaných vět a 20 tzv. vět doplňujících, které při dalším hodnocení nehrály roli, ale měly za úkol odvést pozornost respondentů od skutečného cíle dotazníku.

V jedné z variant se nemusely objevit všechny stanovené typy, ale důležité bylo, aby se vyskytly při celkovém součtu všech variant (tzn. aby nakonec byly ve všech čtyřech variantách všechny námi stanovené typy otestovány).

4.3 Zadání dotazníku a respondenti

Dotazník byl zadán studentům Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze (listopad–prosinec 2010). Výběr respondentů tak představoval homogenní skupinu.

¹⁰⁰ Svobodová (2010, str. 45)

¹⁰¹ Tamtéž, str. 44-45. Viz i Na co se nás často ptáte – Ze zkušeností jazykové poradny (Scientia, 2002)

Dotazník zodpovědělo celkem 109 respondentů.¹⁰² Před jeho vyplněním byli instruováni, aby slovesné tvary uvedené v infinitivech nahradili bez použití jakýchkoli učebnic tvary minulého času. Infinitiv jako výchozí variantu jsme zvolili záměrně jako variantu „neutrální“, abychom žádným způsobem neovlivňovali rozhodnutí dotazovaných. V případě, že by si nebyli jistí, jakou variantu zvolit, měli respondenti explicitně napsat NEVÍM. Vyloučili jsme tak možnost, že příklad pouze přehlédli, a zároveň jsme získali doklad, jaké případy dělají mluvčím největší problémy a způsobují nejistotu.

V případě, že respondenti považují více variant za stejně pravděpodobné, měli vypsát všechny možnosti.

Metodologická poznámka: jsme si vědomi, že vyplňování dotazníků je obecně ovlivněno tím, že se jedná de facto o psaný projev, a v projevu mluveném by se úzus v námi testovaných otázkách mohl ukázat jako odlišný. Už sama možnost napsat i stejně pravděpodobné varianty poskytuje prostor odpověď si promyslet, v mluveném projevu na to není čas (získání takových informací z mluveného projevu v dostatečném množství by bylo ale velice těžké). Proto i přes tuto námitku dotazník považujeme za cenný zdroj informací o tom, jaké varianty se v běžném užívání objevují, a našemu výzkumu přináší velice důležitá data.

4.4 Hypotézy a jejich vyhodnocení

V následující kapitole popíšeme všechny typy zkoumané shody a hypotézy, které jsme si stanovili. Pro přehlednost pod každý typ hned uvedeme: celkový počet hodnocení, která jsme k dané hypotéze získali (zvýrazněno tučně); hodnocení respondentů položek, které jsou/nejsou v souladu se stanovenou hypotézou (zvýrazněno tučně); popis jednotlivých typů s přihlédnutím ke konkrétním příkladům; výsledná tabulka s procentuelním zastoupením jednotlivých odpovědí respondentů.

Typ č. 1: *substantiva rodu mužského mají tvary životné a neživotné (slanečci x slanečky)*

Hypotéza: Shoda je závislá na tom, užijeme-li životný či neživotný tvar podmětového substantiva.

Některá substantiva rodu mužského mají dvojí tvary (životného i neživotného tvaru) a záleží jen na uživateli jazyka, jakou z možností zvolí. Volba správné koncovky v přičestích

¹⁰² Celkový počet respondentů byl 109, ale jelikož se v jedné variantě dotazníku mohly objevit např. dva příklady náležející k témuž typu, celkový počet hodnocení byl nakonec jiný než tento počet. U každého typu proto budeme explicitně uvádět celkový počet odpovědí.

sloves, která se s těmito substantivy shodují, však už libovolná není a musí se řídit podle gramatického rodu substantiva. To, jak vnímají tento problém respondenti, ukazuje, že povědomí o gramatickém rodu ustupuje významové stránce těchto substantiv, jak uvidíme na následujících hodnoceních.

K tomuto typu jsme tedy získali **celkem 85 hodnocení**. V každé z testovaných vět jsme užili podmět v rodě mužském životného rodu (ukazatelé, maňásci, průvodci). Obecně největší shoda v hodnocení panovala ve volbě koncovky pro rod mužský neživotný, v přísudku se tedy nejčastěji objevilo -y (**celkem 49 hodnocení**). V souladu s naší předpokládanou hypotézou se shodovalo **34 odpovědí**, které zvolily variantu s -i. Jedna odpověď byla NEVÍM, jeden respondent se rozhodl pro obě varianty jako pro stejně pravděpodobné.

Podíváme-li se na jednotlivé případy, můžeme odlišit podmět „ukazatelé“ od ostatních případů. Pouze ve větě *Ukazatelé hospodářského růstu napovídaly...* bylo nejvíce odpovědí pro možnost s -y, zatímco v případě podmětů „maňásci“ a „průvodci“ převažovala možnost s -i. V celkovém součtu však převažuje možnost s -y.

Příčinou může být převažující hledisko významové nad hlediskem gramatické kategorie životnosti, jak jsme již upozornili v souvislosti s článkem Ivany Svobodové. Ve všech kontextech se jednalo jednoznačně o neživé předměty, proto se respondenti rozhodovali tímto způsobem. Byli-li by hodnoceni ve škole, neuspěli by a tento případ by byl jasným důkazem nezvládnutí pravopisu, ale na druhou stranu by si ho dokázali rozumově zdůvodnit.

Tabulka č. 3

Typ č. 1 - slanečci x slanečky					
Hypotéza: Shoda je závislá na tom, užijeme-li životný či neživotný tvar podmětového substantiva					
Celkem 85 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
34	40,0%	49	57,6%	1	1,2
Pozn.: jeden respondent vyloučen z hodnocení					

Tabulka číslo 3: 1. a 2. sloupec: počet hodnocení respondentů, která se shodují s tvrzením hypotézy, a jejich procentuelní zastoupení; 3. a 4. sloupec: počet hodnocení, která jsou v rozporu s tvrzením hypotézy, a jejich procentuelní zastoupení; 5. a 6. sloupec: počet variant a jejich procentuelní zastoupení.

Typ č. 2: *subjekt není ve větě vyjádřen, ale je známý z předchozí věty (spousta lidí šlo ..., sbíralo / sbírali tam...)*

Hypotéza: V těchto případech zůstává u věty s nevyjádřeným podmětem zachována shoda přísudku s podmětem vyjádřeným v předchozí větě (gramatická shoda).

Rozhodující pro tento typ shody je, zdali uživatelé jazyka ve větách s nevyjádřeným podmětem dodržují shodu podle gramatického rodu, nebo zdali se přiklání ke shodě podle smyslu. Pro zachování shody podle formy jsme se rozhodli na základě předvýzkumu, ve kterém nadpoloviční většina volila právě tuto možnost.

Jak jsme si řekli už výše, možnost volby mezi shodou podle formy a nebo podle smyslu nastává převážně v případech, ve kterých je podmětové substantivum rozvíto výrazem s číselným významem. Proto tento typ úzce souvisí s následujícími dvěma typy (č. 3 a č. 4). V rámci tohoto typu se zatím zaměříme pouze na to, zdali je tvar slovesa ve větě s vyjádřeným podmětem shodný s tvarem slovesa ve větě, kde podmět naopak vyjádřen není. Jaké byly konkrétní predikátové tvary, uvidíme až dále.

Celkem jsme tedy získali **79 hodnocení** a možnosti byly poměrně vyrovnané, převahu však měly slovesné tvary, které potvrdily naši hypotézu: pro shodu podle smyslu se rozhodlo **36 respondentů** (tzn., že tvary slovesa v obou větách jsou různé) – např. *Na kopci stála řada dětí. Smály se..., Spousta lidí se ocitla ve finanční nouzi, zůstali zcela bez prostředků...* Shodné tvary slovesa (tedy shodu podle formy) upřednostnilo **41 respondentů** – *Statisíce mužů narukovaly do války, aby bránily svou vlast.* Dva respondenti považovali za stejně pravděpodobnou jak shodu podle formy, tak shodu podle smyslu.

Tabulka č. 4

Typ č. 2 - nevyjádřený podmět, ale je znám z předchozí věty					
Hypotéza: ve větě s nevyjádřeným podmětem zůstane zachována shoda přísudku s podmětem vyjádřeným v předchozí větě (gramatická shoda).					
Celkem 79 hodnocení.					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
41	51,9%	36	45,6%	2	2,5%

Typ č. 3: *substantivum v podmětu je rozvíto kvantitativním přívlastkem typu stovky, tisíce, miliony, miliardy*

Hypotéza č. 1: U číslovek *stovky, tisíce, miliony* je přísudkové sloveso ve tvaru 3. os. sg. neutra.

Hypotéza č. 2: u kvantitativního přívlastku vyjádřeného číslovkou *miliardy* je závazný tvar slovesa shodný s touto číslovkou.

V případě tohoto typu rozlišují některé příručky mezi kvantitativními přívlastky vyjádřenými výrazy *stovky*, *tisíce*, *miliony* a kvantitativními přívlastky se substantivem *miliarda*. Naopak Internetová jazyková příručka tuto diferenciaci nepovažuje za relevantní a všechny případy sjednocuje pod jedno pravidlo (v přísudku bude -y, výjimku tvoří výraz *tisíce*, kde se může vyskytnout jako vedlejší forma také koncovka -o; viz kapitola 2.5.1.3). Situaci v povědomí uživatelů nám zhodnotil tento typ, ke kterému jsme získali celkem 107 odpovědí, pro hypotézu číslo 1 je to **80 odpovědí**, pro hypotézu číslo 2 pak **27 odpovědí**.

V případě hypotézy číslo 1 byly možnosti poměrně pestré: pro shodu podle číslovkového výrazu se rozhodlo celkem **66 hodnotících** z 80 (*Statisíce mužů narukovaly. Bydlely tam tisíce lidí* atd.). Tvar slovesa ve 3. os. sg. neutra zvolili pouze **4 respondenti** (*Bydlelo tam tisíce lidí*). V sedmi případech se dokonce přísudek shodoval s počítaným předmětem, tedy objevily se i možnosti *Stovky cvičenců nastoupili*.¹⁰³ Objevily se i tři odpovědi s možností varianty: dvě odpovědi považovaly za stejně pravděpodobnou shodu s číslovkovým výrazem i formu slovesa ve 3. os. sg. neutra. Jeden respondent zvolil i možnost shody podle počítaného výrazu. Hodnocení uživatelů tedy odpovídá spíše tendenci popsané v Internetové jazykové příručce, i když PMČ tvrdí, že tvary 3. osoby jsou tvary progresivnější. Zároveň se ukazuje, že substantivum rozvitě kvantitativním výrazem nemusí být vnímáno jako jeden celek, jak zmiňuje J. Štěpán (viz kapitolu 2.5.1.3).

V případě hypotézy číslo 2 **25 respondentů** z 27 zvolilo jako jedinou možnost shodu podle výrazu *miliarda* (*Vodní ekosystém tvořily miliardy drobných živočichů*), tedy podle tendence popsané v odborných příručkách. Jeden zvolil tvar slovesa ve 3. os. sg. neutra, u jednoho mluvčího pak došlo k záměně podmětu (*miliardy*) za předmět (*ekosystém*), napsal tedy větu ve formě *Vodní ekosystém tvořil miliardy drobných živočichů*.

Zdá se, že uživatelé jazyka necítí rozdíl mezi číslovkami *miliardy* na jedné straně a číslovkami *statisíce*, *stovky*, *miliony* na straně druhé, ale naopak se všemi zacházejí podle stejného principu a považují je za jasný podmět.

¹⁰³ Tento případ se dokonce objevil v internetovém zpravodajském článku: *Stovky lidí začali demonstrovat před radnicí už hodinu před začátkem zastupitelstva, pak vtrhli i na zasedání*. In: http://www.lidovky.cz/prazskym-primatorem-se-stal-svoboda-hanba-kriceli-demonstranti-pwx-/ln_domov.asp?c=A101129_154745_ln_domov_glu

Nabízí se zde tedy jedna zásadní otázka – můžeme v těchto případech hovořit o kvantitativním přívlastku, jak činí autoři PMČ? Vhodnější je podle nás spíše užívat označení číslovkový podmět (ve shodě s ČŘaJ).

Tabulka č. 5

Typ č. 3 - podmět je rozvit kvantitativními přívlastky					
Hypotéza č. 1: stovky, tisíce, miliony – přísudkové sloveso je ve tvaru 3. os. sg.					
Celkem 80 hodnocení.					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
4	5%	73	91,3%	3	3,80%

Hypotéza č. 2: u kvantitativního přívlastku vyjádřeného číslovkou miliardy je závazný tvar slovesa shodný s touto číslovkou					
Celkem 27 hodnocení.					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
25	92,6%	2	7,40%	0	0,0 %

Typ č. 4: neurčitý počet je vyjádřený výrazy řada, spousta, spoustu, hromada

Hypotéza č. 1: Výrazy *řada, spousta, hromada* jsou substantiva s kvantitativním významem, slovesný přísudek se s nimi bude shodovat.

Hypotéza č. 2: V případech typu *spousta* je sloveso vyjádřeno tvarem 3. os. sg. neutra

K tomuto typu jsme získali celkem 188 hodnocení.

Nejdříve se zaměříme na první hypotézu s celkem **137 hodnoceními**. Výsledky ukazují, že je v těchto případech skutečně shoda podle výrazů s číselným významem: ve **127 případech** se sloveso shodovalo s těmito substantivy (*Řada dětí stála na kopci. Hromada jablek ležela ve sklepě. Spousta lidí se ocitla v nouzi*). Zajímavá byla situace především u substantiv „hromada“ a „spousta“. U substantiva „hromada“ v antepozici před přísudkem byla stoprocentní shoda podle rodu ženského, v opačném případě, v postpozici za slovesem, se 3x objevila i možnost tvaru slovesa podle 3. os. sg. neutra (*Na horách ležela i leželo hromada sněhu*). Vyskytly se i 3 varianty, a to u substantiv „spousta“ a u již zmíněného substantiva „hromada“ v antepozici, u nichž uživatelé zvolili jednak shodu podle substantiva, jednak tvar slovesa ve 3. os. sg. neutra. Obě tato podstatná jména mají své protějšky ve výrazech „spousta“ a „hromadu“ (ač příslovce „hromadu“ je hovorové) a to možná mohlo ovlivnit konečné hodnocení.

U příslovce „spoustu“ se uživatelé rozhodli pro možnost 3. os. sg. neutra z celkového součtu **54 hodnocení v 38 případech**, tedy s jasnou převahou. Ve dvou případech bylo „spoustu“ samotnými uživateli opraveno na „spousta“ a shoda se pak realizovala podle tohoto substantiva. (Tato situace se vyskytla už v předvýzkumu – dva respondenti u věty s příslovcem „spoustu“ napsali, že tento výraz vůbec neznají a hodnotili formou NEVÍM.) Naopak v 5 případech napsali respondenti formu slovesa v rodě ženském bez jakékoliv poznámky či opravy podmětu (*Spoustu peněz zlákala a oslepila větší hrdiny...*) Zdá se tedy, že vzájemné působení výrazů „spoustu“ a „spousta“ je složité zachytit a že vliv jednoho na druhý je obousměrný, i když příručky tvrdí, že tvar „spoustu“ vyžaduje pouze tvar 3. os. sg. neutra.¹⁰⁴ Na druhou stranu zde nemůžeme zobecňovat, protože celkový počet 5 výskytů z 51 hodnocení je zanedbatelný. Nicméně se nám ukazuje, jak mluvčí některé případy pojmají a jak o nich uvažují.

Zajímavé bylo i hodnocení jednoho respondenta, který ve větě *Spoustu peněz (ZLÁKAT A OSLEPIT) větší hrdiny, než si myslíš zvolil tvary sloves zlákal a oslepily*. Můžeme předpokládat, že se dotazovaný řídil rodem počítaného předmětu (tedy penězi) a podle toho určoval shodu. Opět se ale jedná o případ výjimečný.

Tabulka č. 6

Typ č. 4 - podmět rozvit výrazem vyjadřujícím množství					
Hypotéza č. 1: řada, spousta, hromada – slovesný přísudek se shoduje s těmito substantivy					
Celkem 137 hodnocení.					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
127	92,7%	6	4,4%	4	2,9%

Hypotéza č. 2: v případech typu spousta je sloveso vyjádřeno tvarem 3. os. sg.					
Celkem 54 hodnocení.					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
38	70,4%	13	24,1%	3	5,6%

Typ č. 5: podmět je rozšířený přístavkovou konstrukcí

Hypotéza č. 1: Přísudek se shoduje s prvním substantivem komplexního podmětu.

Hypotéza č. 2: Obsahuje-li komplexní podmět vlastní jméno, shoduje se sloveso s ním.

Hypotéza č. 3: Shoda je závislá na významovém druhu apozice (např. vztah inkluze, apozice zařazující, konkretizující atd.).

¹⁰⁴ PMČ (1995, str. 421)

V běžné komunikaci se s tímto případem setkáváme velmi často, přesto je velice těžké popsat tendence jasně, jednoznačně a tak, aby obsáhly všechny možnosti. Shodu přísudku s takto rozvitým podmětem může ovlivnit více faktorů, jednak například konkrétní obsazení přístavku, pozice přístavku vůči přísudku, vliv bezesporu má i délka konstrukce (což je patrnější spíše v mluveném jazyce) nebo významový poměr mezi podmětem a přístavkem.

K tomuto typu jsme stanovili celkem tři hypotézy, abychom se pokusili obsáhnout všechny možnosti, jež by mohly vstupovat do hry. Tyto tři hypotézy nám potvrdil i předvýzkum. Např. v případě, ve kterém přístavek zpřesňuje podmětové substantivum, převažuje podle příruček shoda podle přístavkového jména. V našem případě ovšem tato převaha nebyla prokázána, naopak shoda podle podmětu a shoda podle přístavku byly velice vyrovnané. Proto jsme chtěli otestovat, jak bude situace vypadat u dalších uživatelů. Co jsme naopak do úvah nezahrnuli, byla vzájemná pozice přísudku a komplexního podmětu: ČŘaJ shodně s Internetovou jazykovou příručkou uvádějí, že následuje-li komplexní podmět po přísudku, shoduje se tento přísudek ve všech případech pouze s nejbližším, tedy prvním výrazem skupiny.¹⁰⁵ Podíváme-li se dále například do PMČ, zjistíme, že při popisu této problematiky je v příkladech pouze antepozice přístavkové konstrukce před přísudkem.

K tomuto typu shody jsme získali celkem 192 hodnocení. V příkladových položkách se vyskytovala vlastní jména, apelativizovaná propria a apelativa v různých vzájemných vztazích.

Abychom otestovali první hypotézu (shoda přísudku s prvním členem komplexního podmětu), vycházíme pouze z případů, ve kterých se nevyskytuje vlastní jméno. Celkem jsme tak dostali **27 hodnocení** a z tohoto počtu se ve **22 případech** sloveso shodovalo s prvním členem komplexního podmětu, a to bez ohledu na významový vztah. Ve větě *Úřad vlády, oddělení pro zahraniční styky s Blízkým východem, (ROZHODNOUT) o rozdělení dotací* jsme očekávali, že bude převažovat shoda podle výrazu „oddělení“, protože se jedná o vztah inkluze, a navíc vykonavatelem činnosti je právě „oddělení“. Hodnocení však ukázalo jasnou převahu shody s prvním substantivem (tedy *rozhodl*), a to ve 22 případech, pro formu *rozhodlo* se přiklonili pouze 3 respondenti.

V případě druhé hypotézy (shoda přísudku s vlastním jménem) jsme se zaměřili na ty případy, v nichž je vlastní jméno na druhém místě, a získali celkem **82 hodnocení**. V souladu s tvrzením této hypotézy se rozhodlo pro shodu s vlastním jménem **48 respondentů** (4 respondenti označili jako stejně pravděpodobnou možnost shody jak s vlastním jménem, tak

¹⁰⁵ Čechová a kol. (2000, str. 276), Příručka (Složitější případy shody přísudku s podmětem, oddíl 12)

s apelativem). Obecně u všech těchto položek tedy převažovala shoda s vlastním jménem nad dalšími možnostmi, výjimku tvořila věta s apelativizovaným propriem *Filmové dítě Petra Jákla, Jiří Kajínek, (MÍT PREMIÉRU)*... Zde se pro shodu s vlastním jménem rozhodlo pouze 9 respondentů z celkového počtu 26 hodnocení (jeden respondent zvolil možnou shodu jak s vlastním, tak s obecným jménem). K tomuto případu se ještě vrátíme.

Zvláštní kategorii pak tvoří ty položky, v nichž je vlastní jméno zároveň na prvním místě. K těmto případům jsme získali celkem 83 hodnocení a v 58 případech se shoda realizovala podle tohoto jména. Podíváme-li se na poměry mezi počty příkladů, v nichž bylo vlastní jméno na prvním a druhém místě, a hodnoceními, ve kterých se respondenti rozhodli pro shodu s vlastním jménem, rozdíly nejsou výrazné (83:58 a 82:52). Nemůžeme proto říct, který faktor má na shodu výraznější vliv. Domníváme se však, že určující by mohlo být spíše vlastní jméno. V konkrétních případech z našeho dotazníku totiž přístavková konstrukce nějakým způsobem hodnotí, konkretizuje podmětové jméno, ale vykonavatelem činnosti zůstává přímé pojmenování (přístavek jako by vyjadřoval nějaký jeho příznak – např. *Hvězda dnešního utkání, Jan Koller, vstřelil rozhodující branku, nikoli vstřelila rozhodující branku*). Nyní se podíváme na některé zvláštní případy. Specifická byla především apelativizovaná propria ve větách *Filmové dítě Petra Jákla, Jiří Kajínek, (MÍT PREMIÉRU)*... (viz výše) a *Ema Destinová, představení k výročí narození pěvkyně, (SE KONAT)* ... V obou případech se dotazovaní ve většině rozhodli pro shodu s obecným jménem, tedy pro slovesa ve tvaru *mělo premiéru a se konalo*. Předpokládáme, že do popředí tu vystupuje významové hledisko, konat se mohlo pouze představení a premiéru mohl mít pouze film, ač metaforicky označený jako filmové dítě. V těchto případech není významové hledisko tak subtilní, jako tomu může být u již zmíněné přístavkové konstrukce „úřad vlády, oddělení...“

Velice zajímavá byla i příkladová věta *Hlava našeho státu Václav Klaus (ODCESTOVAT) do Lotyšska*: 21 respondentů z celkového počtu 29 hodnotících, kteří měli ve své variantě dotazníku tuto větu, se rozhodlo pro variantu *odcestoval*. Zbylí respondenti naopak napsali možnost *odcestovala*. Z významové stránky se jedná o případ, kdy první výraz konkretizuje a hodnotí následující osobní jméno. V ČŘaJ k tomuto typu najdeme poznámku: „Zejména je-li v přístavkové skupině typu konkretizujícího na prvním místě substantivum s významem hodnotící kvalifikace a na druhém místě přímé pojmenování, je možná shoda pouze s přímým pojmenováním: *Hlava školy – Někrasov – byl mylně vydáván...*“¹⁰⁶ V našem případě se pro formu *Hlava našeho státu Václav Klaus odcestovala do Lotyšska* rozhodlo pouze 8 hodnotících. Jedná se o velmi malý počet, na jehož základě nemůžeme stanovit, že

¹⁰⁶ Čechová a kol. (2000, str. 275)

tendence v příručkách nezachycuje skutečný úzus. Přesto zde můžeme sledovat, jak o shodě někteří uživatelé jazyka uvažují.

Pokud jde o potvrzení třetí hypotézy, už jsme si na několika případech ukázali, že významové hledisko nelze snadno oddělit od faktoru pozice a od konkrétního obsazení přístavkové konstrukce, že se navzájem prostupují a platí zároveň. Přísudek se v našich případech častěji shodoval s vlastním jménem, protože to zároveň označovalo určitého vykonavatele činnosti. Naopak, v tom případě, ve kterém se vlastní jméno nevyskytlo, převážila shoda s prvním členem konstrukce, ač jsme z významového hlediska očekávali shodu s druhým substantivem (viz „úřad, oddělení“). V našem dotazníku se ale objevila pouze tato položka a na základě jednoho výskytu nemůžeme dělat žádné závěry. Významové hledisko naopak převážilo v případě dvou vět s apelativizovanými proprii zcela jasně. Ať bylo vlastní jméno na prvním, nebo na druhém místě konstrukce, shoda byla vždy realizována se jménem obecným. Myslíme si tedy, že významové hledisko vstupuje do hry společně s dalšími faktory a nelze jej samostatně vydělit, v některých případech má převažující roli, v jiných je subtilní a ustupuje do pozadí. Proto necháváme třetí hypotézu otevřenou.

Tabulka č. 7

Typ č. 5 - přístavkové konstrukce					
Hypotéza č. 1: přísudek se shoduje s prvním substantivem komplexního podmětu.					
Celkem 27 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
22	81,5%	5	18,5%	0	0,0 %

Hypotéza č. 2: obsahuje-li komplexní podmět vlastní jméno, shoduje se sloveso s ním.					
Celkem 82 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
48	58,5%	30	36,6%	4	4,9%

Typ č. 6: *podmět je tvořen několika členy, mezi nimiž je poměr slučovací*

Hypotéza č. 1: U anteponovaného přísudku se tvar slovesa shoduje s prvním členem koordinovaného podmětu.

Hypotéza č. 2: U postponovaného přísudku převažuje plurálový tvar slovesa, shoda odpovídá rodové hierarchii.

K hypotéze číslo 1 jsme získali celkem **188 hodnocení**.

Bez ohledu na to, byl-li podmět tvořen hypotakticky nebo paratakticky se většina respondentů (**celkem 133**) přiklonila v souladu s naší hypotézou ke shodě s prvním členem podmětu.

Zastavíme se nyní konkrétně u podmětu, který je tvořen hypotakticky spojenými výrazy, protože zde můžeme sledovat vývoj ustalování tendence, která popisuje, jaký člen do shody vstupuje. ČŘaJ v těchto případech umožňuje jako jedinou možnou shodu s prvním výrazem podmětu. Internetová jazyková příručka původně také uznávala shodu pouze s prvním výrazem. Později však toto svoje tvrzení přehodnotila a jako možné stanovila jak variantu shody s prvním výrazem, tak variantu shody s celým podmětem s uplatněním přednosti rodů. Otázkou je, zdali to způsobil skutečný úzus, ale v naší příkladové větě *Místní báchoroky (VYPRÁVĚT) stařenky se stařečky* respondenti opravdu volili obě možnosti, i když v jasné – nadpoloviční – převaze byla shoda s prvním členem (celkem 15 respondentů napsalo možnost *vyprávěly*, 7 možnost *vyprávěli*, 5 hodnotících považuje obě varianty za stejně pravděpodobné). Je možné, že uživatelé zde uplatňují analogii s pravidly o shodě přísudku s několikanásobným podmětem, který je tvořen paratakticky spojenými členy.

Pokud jde o antepozici přísudku před podmětem, který je naopak tvořen členy spojenými paratakticky, nejvyrovnanější co se týče celkových hodnocení byla položka *Ulicemi (ŘÍTIT SE) auta a motocykly*. Převažovala shoda s prvním členem, tedy *se řítily*, pro kterou se rozhodlo 12 respondentů z 26 studentů, kteří tuto větu měli ve své verzi dotazníku. 8 z nich ale napsalo možnost *se řítily* (a 6 uživatelů uznává jako stejně pravděpodobné obě možnosti). Otázkou zde zůstává, zdali se v případě shody podle rodu ženského jedná o shodu s oběma výrazy podmětu, nebo o shodu s prvním členem podmětu přesto, že správný je v tomto případě tvar slovesa *řítily*.

K hypotéze číslo 2, která testuje, jaká je shoda postponovaného přísudku s několikanásobným podmětem, jsme získali **celkem 136 hodnocení**. V tomto případě předpokládáme, že budou převažovat plurálové tvary slovesa. Domněnka se nám potvrdila v **97 případech** ze 136, opět bez ohledu na to, zdali se jednalo o členy podmětu spojené paratakticky nebo hypotakticky. Podíváme-li se však konkrétně na případy s hypotakticky spojeným podmětem, zjistíme určitý rozdíl, který způsobuje právě spojovací výraz „s“, respektive komitativní význam, jenž je s ním spojen. Zatímco v případě paratakticky spojených členů v podmětu získané odpovědi respondentů potvrzují hypotézu ve všech případech nadpoloviční většinou hodnocení, v případě hypotaxe tomu tak není. Uvedeme si příklady, které se objevily v dotazníku. Větu *Děti s učitelem (JET) na výlet* považuje za správnou ve formě *Děti s učitelem jely na výlet* celkem 14 respondentů. Shodu zde určuje

substantivum „děti“ a výraz „učitel“ je hodnocen významově jako doprovod, a ne jako člen podmětu (jako ve větě *Děti jely na výlet s učitelem.*) Naopak 13 hodnotících považuje podmět za několikanásobný (analogicky podle parataktického spojení členů v podmětu), a zvolilo proto možnost *Děti s učitelem jeli na výlet*. Dva studenti pak považují obě varianty za stejně pravděpodobné. Podobně tomu bylo i u další věty: *Ticho s klidem na lůžku (PŘISPĚT) k jeho brzkému uzdravení*. Hodnocení této položky bylo také poměrně vyrovnané. Pro tvar přísudku v množném čísle (*přispěly*) se rozhodlo 10 respondentů, pro shodu s prvním substantivem podmětu (tedy pro tvar slovesa *přispělo*) 15 respondentů. Tyto případy nezdůrazňujeme kvůli absolutním hodnotám, ale chceme poukázat na velmi malé rozdíly v hodnocení tohoto jevu, který vystupuje do kontrastu s parataxi, a ukazuje nám tak rozdíly v pojmání podmětů, které jsou formálně spojeny jiným způsobem, ač jejich význam zůstává několikanásobný. Určují-li příručky jako správnou jak shodu podle nominativního tvaru, tak shodu analogicky podle shody přísudku s několikanásobným podmětem spojeným paratakticky, vycházejí ze skutečného úzu a nezavádí tendenci, která by mu odporovala.

Považujeme za důležité zmínit i větu, která byla v dotazníku hodnocena velice zajímavě: jedná se o položku *Čechomor a sto smyčců České filharmonie (HRÁT) lidovky s nebyvalou vitalitou*. Poměrně často (celkem 12x z 26) se v hodnocení vyskytly tvary slovesa *hráli*. Rozhodující zde pro respondenty byl zřejmě význam – ač jsou v podmětu substantiva rodu mužského neživotného a rodu středního, konateli činnosti hraní jsou lidé. Setkáváme se tu tedy s dalším dokladem silného významového hlediska, jak na to upozornila ve svém článku Ivana Svobodová, ač je to v rozporu s pravidly pravopisu. Nicméně se zdá, že je to tendence velice silná.¹⁰⁷

Ve výše uvedeném výkladu pracujeme s hypotézou, jejímž základem je ante- a postpozice slovesa, věnujeme se tedy pozičnímu kritériu. V učebnicích však najdeme omezující podmínku, která se také může vyskytnout, a to rozdíl, jsou-li členy podmětu abstraktního, nebo konkrétního významu. V případě abstrakt dává např. ČŘaJ přednost tvarům jednotného čísla.¹⁰⁸ PMČ naopak říká, že i zde bývá zpravidla přísudkový výraz v množném čísle, ale je zároveň možné užít singulár.¹⁰⁹ V případě anteponovaného přísudku je nejčastější shoda s prvním členem podmětu a nezáleží na tom, zdali jsou substantiva abstraktní, nebo konkrétní. V případě postponovaného přísudku se hodnocení blíží spíše tomu, jak byla tato tendence popsána v PMČ. Podíváme se na konkrétní případy: ve větě

¹⁰⁷ V dotazníku se objevily i další podobné případy: např. *Bulharsko a Rumunsko zasáhli do sporu až jako poslední*. Srov. také větu: *Stovky demonstrantů vrhli...*, kterou jsme uvedli v případě typu shody přísudku s podmětem rozvitým kvantitativním přívlastkem.

¹⁰⁸ Čechová a kol. (2000, str. 274)

¹⁰⁹ PMČ (1995, str. 420)

*Přesnost a srozumitelnost (BÝT) pro jeho výklady hlavní věci se celkem 18 respondentů z 26, kteří měli tuto položku ve své variantě dotazníku, rozhodlo pro tvar plurálový, tedy byly a jen 8 dotázaných pro možnost byla (jeden respondent označil tvary byla a byly jako stejně pravděpodobné). V případě druhé věty s abstraktními výrazy v podmětu naopak převažoval tvar singulárový, jedná se o již zmíněnou větu *Ticho s klidem na lůžku (PŘISPĚT) k jeho brzkému uzdravení*. Předpokládáme však, že užití jednotného čísla souvisí spíše s hypotaktickým spojením členů v podmětu než s abstraktním významem substantiv, který si uživatelé jazyka nemusí uvědomovat.*

Tabulka č. 8

Typ č. 6 - několikanásobný podmět, slučovací poměr					
Hypotéza č. 1: v antepozici se sloveso shoduje s prvním členem podmětu					
Celkem 188 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
133	70,7%	39	20,7%	16	8,5%

Hypotéza č. 2: u postponovaného přísudku převažuje plurálový tvar slovesa, shoda odpovídá rodové hierarchii.					
Celkem 136 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
97	71,3%	30	22,1%	9	6,6%

Typ č. 7: *podmět je tvořen několika členy, mezi nimiž je poměr vylučovací (s přihlédnutím k slučovacímu nebo vylučovacímu významu spojovacího výrazu)*

Hypotéza č. 1: U anteponovaného přísudku se bude sloveso shodovat s členem podmětu, který s ním stojí v kontaktním postavení (bez ohledu na slučovací nebo vylučovací význam spojovacího výrazu).

Hypotéza č. 2: U postponovaného přísudku bude slovesný tvar v sg. nebo v pl. (s ohledem na slučovací nebo vylučovací význam spojky „nebo“).

Východiskem pro stanovení hypotéz jsme jako v předešlém typu stanovili pozici slovesa a podmětu. Navíc zde ale přihlížíme k tomu, jaký je význam spojovacích výrazů (viz k tomu poznámku číslo 95 v kapitole 3.2.1.2). Vylučovací a slučovací význam jsme odlišili užitím interpunkce (v případě vylučování se píše mezi členy čárka).

V případě první hypotézy jsme získali celkem **81 hodnocení** a v **68 případech** se sloveso opravdu shoduje s prvním členem podmětu, a to jak ve významu slučovacím, tak ve významu vylučovacím.

U postponovaného přísudku (hypotéza číslo 2) jsme získali celkem **110 hodnocení**, přičemž ve shodě s námi stanovenou hypotézou rozlišovalo mezi vylučovacím a slučovacím významem spojovacích výrazů **52 respondentů**, proti hypotéze se rozhodlo **56 respondentů**. I když je to rozdíl nepatrný, ve všech položkách se respondenti rozhodovali spíše pro plurálové tvary a můžeme tedy říct, že tuto diferenciaci mezi vylučovacím a slučovacím významem spojovacích výrazů zřejmě nebrali v potaz. Například ve větě *Bud' Michal, nebo jeho manželka (VYZVEDNOUT) balík už dnes odpoledne* se 22 dotázaných rozhodlo pro formu slovesa *vyzvedli*. Tvar slovesa *vyzvedla* se objevil pouze třikrát (a jeden respondent se rozhodl pro obě možnosti). Stejně tomu bylo i u věty *Ať už cestování po souši, nebo plavba po moři (URYCHLIT) cestu znatelným způsobem*. Pro tvar množného čísla *urychlily* se rozhodlo 17 dotázaných, tvar singulárový zvolilo 8 dotázaných. V tomto konkrétním případě je také možno sledovat, podle jakého substantiva studenti, kteří se rozhodli pro tvar jednotného čísla, určovali shodu. Jak jsme zmínili již v kapitole číslo 2, vliv na shodu má substantivum, které stojí s přísudkem v kontaktním postavení (viz kapitolu 3.2.1.2). V 5 případech z 8 se skutečně sloveso shodovalo s druhým členem podmětu (mělo tedy tvar *urychlila*). Ve dvou případech ale dali respondenti přednost shodě se členem prvním, tedy od predikátu vzdálenějším (*urychlilo*). Jeden respondent užil tvar slovesa v přítomném čase, takže nebylo možno poznat, s jakým členem se přísudek shoduje. Jasný byl pouze singulárový tvar slovesa (*urychluje*). Opět se jedná o velmi malé počty, které jsou v celkovém součtu 110 hodnocení zanedbatelné, ale poukazují na úvahy uživatelů jazyka.

Nejmenší rozdíl mezi volbou singulárových a plurálových tvarů byl příklad s jasně slučovacím významem spojovacího výrazu: *Na tento problém ani politika či filozofie (NEDÁVAT) jednoduchou odpověď*. Pro tvar slovesa v množném čísle se rozhodlo 18 respondentů (17x *urychlily*, 1x *urychlili*), 11 se rozhodlo pro tvar singulárový (tedy *nedávala*).

Podíváme-li se na výsledky vyhledávání podobných příkladů v korpusu, převažovaly zde tvary sloves v jednotném čísle. Jako možnou příčinu jsme uvedli povědomí autorů textů o významu spojovacích výrazů vylučovacího poměru. Zde naši hypotézu blíže specifikujeme tím, že zavádíme ještě užší významové hledisko, a to již několikrát zmíněný rozdíl mezi slučovacím a vylučovacím významem těchto výrazů. Přesto toto hledisko respondenti spíše nereflktují, jak ukázaly konkrétní případy.

Tabulka č. 9

Typ č. 7 - několikanásobný podmět, vylučovací poměr					
Hypotéza č. 1: v antepozici se sloveso shoduje s prvním členem podmětu					
Celkem 81 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
68	84,0%	10	12,3%	3	3,7%

Hypotéza č. 2: u postponovaného přísudku bude slovesný tvar v sg. nebo v pl. (s ohledem na slučovací nebo vylučovací význam spojky „nebo“).					
Celkem 110 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
52	47,3%	56	50,9%	2	1,8%

Typ č. 8: *podmět je tvořen několika členy, mezi nimiž je poměr stupňovací*

Hypotéza č. 1: Jsou-li členy podmětu v sg., slovesný tvar bude také v sg.

Hypotéza č. 2: Sloveso se bude shodovat se substantivem, které s ním stojí v kontaktním postavení.

Tento typ je poměrně specifický a v korpusu jsme našli pouze 32 výskytů slovesa v antepozici a 53 výskytů slovesa v postpozici. Na základě dat, která nám poskytli předvýzkum, jsme z úvah vyloučili právě antepozici slovesa. Stejně jako v korpusu, tak i v našem předvýzkumu se sloveso, bylo-li to možné určit, shodovalo s prvním členem podmětu. Stanovili jsme tedy pouze hypotézu pro ověření toho, jak vypadá situace u přísudku, který se ve větě vyskytuje za podmětem.

K tomuto typu jsme získali celkem **54 hodnocení**. Pokud jde o číslo slovesného tvaru (tedy hypotézu číslo 1), **40 respondentů** se podle našich předpokladů rozhodlo pro jednotné číslo. Shoda se substantivem v kontaktním postavení (hypotéza číslo 2) však nebyla tak jednoznačná. Například ve větě *Ani sto, ba ani milion let by to (NENAPRAVIT)* jako vhodnou formu slovesa volili respondenti tvar *nenapravilo* (celkem 26x z 29). Zbývající 3 respondenti se rozhodli pro tvar *nenapravil*. Otázkou zůstává, zdali je tvar 3. os. sg. neutra výsledkem shody s prvním členem (s výrazem „sto“), nebo zdali je jako podmět pojímáno substantivum „milion“ s tím, že se zde realizuje shoda specifickým způsobem, jakým shoda s číselnými výrazy bezesporu je (viz kapitola 2.5.1.3). Podle PMČ je tento tvar slovesa progresivnější.¹¹⁰ Shoda podle členu podmětu v kontaktním postavení byla tedy realizována ve **37 případech** (a

¹¹⁰ PMČ (1995, str. 421)

3 variantách) z celkového počtu **54 hodnocení**, přičemž u již zmíněné věty *Ani sto, ba ani milion let by to (NENAPRAVIT)* považujeme oba navrhované tvary slovesa – *nenapravit* a *nenapravilo* – jako shodné s bližším jménem.

Ačkoliv v celkovém součtu opravdu převažují singulárové tvary slovesa, v případě věty *Účinek, a dokonce i sama nutnost užívání (BÝT ZPOCHYBNĚN)* tomu bylo jinak. Celkem 14 respondentů z 25 se rozhodlo pro plurálový tvar slovesa (tedy *byly zpochybněny*). Pokud jde o tvary singulárové, byla navrhována shoda nejen se členem v kontaktním postavení: shoda se substantivem „nutnost“ se objevila 11x, ale z toho 1 respondent uvedl jako stejně pravděpodobnou i možnost shody s výrazem „účinek“ (*byl zpochybněn*) a 1 dotázaný jako variantu uvedl tvar slovesa ve 3. os. sg (*bylo zpochybněno*). Mohli bychom uvažovat, že si nebyl jist, jaký výraz v tomto případě do shody vstupuje, a proto zvolil nejméně příznakovou formu. Jenže tato možnost byla zvolena jako varianta ke shodě se substantivem „nutnost“. Je tedy možné, že problém nespočíval v tom, že by si nevěděl rady, ale že tvar 3. osoby je stále na postupu, tedy aspoň u tohoto dotázaného, protože z jediného případu nemůžeme činit obecná tvrzení.

Tabulka č. 10

Typ č. 8 - několikanásobný podmět, poměr stupňovací					
Hypotéza č. 1: jsou-li členy podmětu v sg., slovesný tvar bude také v sg.					
Celkem 54 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
40	74,1%	14	25,9%	0	0,0%

Hypotéza č. 2: sloveso se bude shodovat se substantivem, které s ním stojí v kontaktním postavení.					
Celkem 54 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
37	68,5%	14	25,9%	3	5,6%

Typ č. 9: shoda přísudku s podmětem, který tvoří dvě substantiva (*chudák maminka, město Praha atd.*)

Hypotéza č. 1: V případě, že je první substantivum evaluativního významu, se bude sloveso shodovat se substantivem, které je hodnoceno (s druhým substantivem skupiny).

Hypotéza č. 2: Není-li mezi substantivy hodnotící vztah, sloveso se shoduje s prvním výrazem podmětu.

Ve shodě s Marií Kaplanovou považujeme tento typ za typ přístavkové konstrukce, ale na rozdíl od ní vydělujeme případy, kdy první substantivum hodnotí substantivum druhé, a případy, v nichž k tomuto hodnocení nedochází. Vzhledem k datům, která jsme získali, považujeme dělení do dvou nezávislých hypotéz jako správné.

K hypotéze číslo 1 jsme získali celkem **56 hodnocení**. Ve **48** z nich se respondenti přiklonili ke shodě přísudku s druhým substantivem skupiny.

U věty *Ten trdlo kluk to všechno (ZAMOTAT)* se všichni respondenti rozhodli pouze pro formu slovesa *zamotal*. Otázkou je, do jaké míry jim bylo nápomocno užití ukazovacího zájmena. Opět zde vidíme jistou specifičnost tohoto typu konstrukce – ukazovací zájmeno, ač stojí před výrazem „trdlo“, se shoduje se substantivem „kluk“ (blíže k tomu viz kapitolu 2.3). U věty *Neřád televize zase (NEJÍT), jako obvykle* 21 respondentů z 29 volilo tvar slovesa *nešla*, 6 dotázaných se rozhodlo pro tvar *nešel*, tedy pro shodu s výrazem, který hodnotí následující substantivum. Dva dotázaní pak zvolili obě zmíněné varianty jako stejně pravděpodobné.

Jak jsme už uvedli v teoretické části (v kapitole 2.3), může mít v těchto případech v povědomí mluvčích hodnotící substantivum blíže k adjektivu, ne však formálním vyjádřením, ale právě významovým hlediskem, a proto je jako jediná možná forma slovesa shodná se substantivem druhým (tedy tím, které je hodnoceno). Pro vnímání hodnotících substantiv jako příznaků může svědčit i to, že je nelze rozvíjet výrazy, které obvykle podstatná jména rozvíjejí (např. již uvedené *ten trdlo kluk*, a ne *to trdlo kluk*).

V případě druhé hypotézy jsme získali **52 hodnocení**. **47** dotázaných se rozhodlo ve shodě s touto hypotézou a určovalo kongruenci podle prvního substantiva. První substantivum zde představovalo základ skupiny, který je blíže určen (specifikován) vlastním jménem. Shoda se vlastně realizuje s výrazem, který je nadřazen celé skupině entit jako obecný, zástupný pojem. Pro příklad si uvedeme jednu položku, jež se objevila v našem dotazníku: *Do receptu (PATŘIT) sýr Lučina*. 24 respondentů z celkového počtu 26 se rozhodlo pro možnost *patřil*, jeden dotázaný se uvedl vedle této varianty ještě možnost *patřila* jako stejně pravděpodobnou. Jednoho respondenta jsme u této položky museli vyloučit, protože napsal tvar slovesa v přítomnosti, tedy *patří*.

Tabulka č. 11

Typ č. 9 - podmět tvoří dvě substantiva
Hypotéza č. 1: v případě, že je první substantivum evaluativního významu, se bude sloveso shodovat se substantivem, které je hodnoceno (s druhým substantivem skupiny).

Celkem 56 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
48	85,7%	6	10,7%	2	3,6%

Hypotéza č. 2: Není-li mezi substantivy hodnotící vztah, sloveso se shoduje s prvním výrazem podmětu.					
Celkem 52 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
47	90,4%	4	7,7%	1	1,9%
Pozn.: jeden respondent vyloučen z hodnocení					

Typ č. 10: *podmět je tvořen infinitivem a dějovým nebo verbálním substantivem*

Hypotéza č. 1: Je-li několikanásobný podmět tvořen infinitivy, sloveso bude ve tvaru 3. os. sg. neutra.

Hypotéza č. 2: Je-li podmět tvořen verbálními substantivy, bude sloveso ve tvaru 3. os. sg. neutra.

Hypotéza č. 3: Je-li podmět tvořen dějovými substantivy, sloveso se bude vyskytovat v plurálu (jako v případě shody přísudku s několikanásobným podmětem).

Pravidlo o shodě přísudku s podmětem, který je vyjádřen infinitivem, říká, že sloveso bude ve tvaru 3. osoby sg. neutra. Tuto tendenci potvrdil jednak náš předvýzkum, jednak i hodnocení respondentů. Ve větě *Sedět a mlčet pro něj (PŘEDSTAVOVAT) velký trest* se všichni respondenti (**celkem 29**) rozhodli pouze pro tuto možnost.

Na rozdíl od první hypotézy se zbylé dvě jako speciální případy v příručkách nepopisují, ale tvořily by součást popisu shody přísudku s několikanásobným podmětem. Informace z dotazníku ukázaly u podmětu tvořeného několika členy spíše převahu plurálových tvarů (v případě paratakticky spojených členů podmětu).

Podíváme-li se však na hodnocení druhé hypotézy, situace je jiná. Všichni dotázaní, kteří měli tuto položku ve své variantě dotazníku (**celkem 27**) zvolili jako jedinou možnost sloveso v jednotném čísle: věta *Umytí a vysušení vlasů mi (NETRVAT) dlouho* byla se stoprocentní shodou napsána ve formě *Umytí a vysušení vlasů mi netrvalo dlouho*. Zdá se, že tyto výrazy mají blíže ke slovesům než k substantivům, dojem dějovosti je velmi silný, a proto je v hodnocení respondenti oddělují od substantiv dějových (viz dále) a naopak je vnímají

analogicky podle případů, ve kterých je několikanásobný podmět tvořen infinitivy (viz hypotéza č. 1).

Hodnocení třetí hypotézy bylo pestřejší než v případě předchozích dvou hypotéz, v žádné variantě se však neobjevila možnost bezpříznakového tvaru slovesa. Celkem jsme získali **51 hodnocení** a respondenti odpovídali konzistentně s tím, jak hodnotili situaci u případů shody přísudku s několikanásobným podmětem. I u této hypotézy převažovaly tvary plurálové – **celkem v 37** případech. Uveďme si konkrétní případy: *Tanec a zpěv patřily k jeho koníčkům* (je zajímavé, že tři respondenti zvolili jako možnost i variantu *patřili*) a *Stavba i rekonstrukce byly náročné*. V 10 případech se dotázaní rozhodli pro tvar singulárový (*Tanec a zpěv patřil k jeho koníčkům. Stavba i rekonstrukce byla náročná*), čtyři dotázaní považují tvar jednotného i množného čísla za stejně pravděpodobný, a proto zvolili obě možnosti.

Tabulka č. 12

Typ číslo 10 - infinitiv, verbální nebo dějové substantivum v podmětu					
Hypotéza č. 1: je-li několikanásobný podmět tvořen infinitivy, sloveso bude ve tvaru 3. osoby neutra.					
Celkem 29 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
29	100,0%	0	0,0%	0	0,0%

Hypotéza č. 2: je-li podmět tvořen verbálními substantivy, bude sloveso ve tvaru 3. osoby neutra.					
Celkem 27 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
27	100,0%	0	0,0%	0	0,0%

Hypotéza č. 3: je-li podmět tvořen dějovými substantivy, sloveso se bude vyskytovat v plurálu (jako v případě přísudku s několikanásobným podmětem).					
Celkem 51 hodnocení					
v souladu s hypotézou		proti hypotéze		varianty	
počet hodnocení	%	počet hodnocení	%	počet variant	%
37	72,5%	10	19,6%	4	7,8%

Vyhodnocení dotazníkových dat přineslo několik zajímavých poznatků – hypotézy se potvrdily celkem u 7 typů z 10. Naopak u tří typů převažovaly soudy respondentů v neprospěch námi stanovených hypotéz:

- Typ č. 1: v podmětu je substantivum, jež má tvary rodu mužského životného i neživotného; shoda je zde závislá právě na tom, jaký uijeme tvar. U většiny

respondentů byl ale rozhodující význam, a ne gramatická forma slova. S touto skutečností jsme se setkali i v dalších případech, i když už byly spíše jen výjimečné. Přesto se nám odkrývá jedno z důležitých měřítek, podle nichž uživatelé jazyka shodu určují, ač nemá oporu po formální stránce.

- Typ č. 3: v podmětu je substantivum rozvíto číslovkovým podmětem (kvantitativním přívlastkem) typu stovky, tisíce, miliony; uživatelé jazyka v těchto případech neupřednostňují tvar slovesa ve 3. os. sg. neutra, podle příruček progresivnější, ale naopak dodržují shodu podle formy výrazu, který je v prvním pádě. Není proto důvod odlišovat číslovky stovky, tisíce apod. od číslovky miliardy, jak se často činí.
- Typ č. 7: podmět je tvořen několikanásobným větným členem, mezi jeho členy je poměr vylučovací; uživatelé jazyka zde v souladu s hypotézou nerozlišují mezi vylučovacím a slučovacím významem spojovacích výrazů a ve všech případech převládá plurálový tvar sloves (v postpozici).

Na základě získaných výsledků dotazníkového šetření navrhuje revizi popisu shody v odborných příručkách v následujících případech: popis problematiky číslovkového podmětu (nebo kvantitativního podmětu) by měl zahrnovat číslovkové výrazy v množném čísle (tedy stovky, tisíce, miliony, miliardy atd.) do jedné skupiny, jež bude charakterizována jednou společnou tendencí. Vyhneme se tak výjimkám, jež situaci činí nejednoznačnou. Možnost užití tvaru slovesa ve 3. osobě singuláru nadále zůstává, ale nejedná se o tvar progresivnější, ale o jeden z možných.

Revize popisu je nutná i v případě anteponovaného přísudku s podmětem několikanásobným, jehož členy jsou spojeny hypotakticky. Příručky dovolují pouze shodu s prvním členem podmětu, tedy s členem v prvním pádě. Výsledky naší ankety ale ukazují, že respondenti pojmají hypotakticky spojený podmět analogicky s podmětem spojeným paratakticky, a shodu tedy určují i podle obou výrazů podmětu. Vyplývá to i z logiky věci – u postponovaného přísudku je možnost shody jak s výrazem v nominativu, tak s oběma výrazy. Skutečnému úzu se tak blíží pouze Internetová jazyková příručka, jež povolila možnosti obě.

Otázkou je, zdali by změna popisu měla být realizována v případě shody přísudku s podmětem, který obsahuje substantiva rodu mužského, jež se mohou objevovat v životném i neživotném rodě. Respondenti dávali přednost významu před určující gramatickou formou, ač rozdíl v hodnocení nebyl velký. Můžeme se tedy ptát, zdali se nejedná o novou tendenci, která se v češtině prosazuje. K potvrzení této domněnky je však nutný další výzkum, jenž by prozkoumal co nejvíce podobných případů.

Snažíme-li se podat komplexní pohled na problematiku shody a obsáhnout co nejvíce možností, jak může být realizovaná, měly by se popisy v příručkách doplnit i o případy několikanásobného podmětu s jiným než slučovacím poměrem mezi členy. Jako rozhodující kritérium považujeme antepozici nebo postpozici podmětu (stejně jako se tak činí u podmětu několikanásobného, mezi jehož členy je poměr slučovací) a význam spojovacích výrazů u jednotlivých poměrů.

Zajímavé informace o shodě přináší i případy s podmětem tvořeným dvěma substantivy. V příručkách najdeme zmínky pouze o vztazích mezi těmito dvěma substantivy, ale jejich preference ve shodě v nich chybí. V popisu navrhuje rozdělovat konstrukce s evaluativním hodnocením na jedné straně a bez tohoto hodnocení na straně druhé.

5. Závěr

Tato práce se zabývala syntaktickým vztahem shody mezi podmětem a přísudkem v češtině. Jejím hlavním cílem bylo prozkoumat složitější případy kongruence a formou dotazníkového šetření zjistit, jak vybrané typy shody posuzují uživatelé jazyka. Teoretickou bází tomuto výzkumu byl popis tendencí ve shodě přísudku s podmětem, jak jsou zachyceny v odborných příručkách a gramatikách češtiny.

V centru pozornosti celé práce byl popis složitějších případů shody. Po studiu gramatických příruček jsme provedli empirický výzkum – data jsme čerpali z Českého národního korpusu, kde jsme zkoumali shodu přísudku s několikanásobným podmětem v jiném než slučovacím poměru. V korpusových sondách jsme vždy jako výchozí kritérium zvolili antepozici a postpozici slovesa vůči podmětu a vyhledávali jsme pouze ty případy, v nichž jsou jednotlivé výrazy v několikanásobném podmětu v jednotném čísle.

Obecně ve všech typech (tedy u poměru vylučovacího, stupňovacího i odporovacího) převažovaly singulárové tvary sloves nad tvary plurálovými.

U anteponovaných případů byla tato převaha velice výrazná (např. 304 výskytů v sg. oproti 11 výskytům v pl. u poměru vylučovacího, u poměru odporovacího byly nalezeny pouze tvary slovesa v sg). I u postponovaných přísudků se častěji vyskytly tvary sloves v singuláru, ač v porovnání se situací u přísudků anteponovaných v menší míře (např. 31 výskytů v sg. oproti 18 výskytům v pl. u poměru stupňovacího). Specifický byl opět poměr odporovací, u něhož jsme nenašli žádný výskyt slovesa v množném čísle.

Jednoznačná preference singulárových tvarů u poměru odporovacího nás vedla k obecnější úvaze, nakolik se na tvaru slovesa podílí významový potenciál spojovacích výrazů konkrétního parataktického vztahu. Domníváme se, že vedle vzájemné pozice podmětu a přísudku hraje význam při vytváření shody určující roli. U anteponovaného přísudku je naopak určující tvar prvního členu podmětu, se kterým stojí přísudek v kontaktním postavení, a význam shodu neovlivňuje.

Na základě obecných poznatků, které shrnují odborné publikace, a tendencí, jež jsme vypožorovali u typů nalezených v korpusu, jsme sestavili soubor hypotéz pro dotazníkové šetření. Dotazník byl postaven na deseti typech shody (každý typ obsahuje jednu až tři hypotézy). Dotazník zodpovědělo celkem 109 respondentů, studentů Filozofické fakulty Karlovy univerzity. Naše původní hypotézy se potvrdily celkem 7 typů shody z 10 (např. typ shody přísudku s podmětem rozvitým výrazem vyjadřujícím množství – *Na zemi ležela hromada jablek*; typ shody s nevyjádřeným podmětem, který je

znám z předchozí věty – *Spoustu lidí se ocitlo v nouzi a zůstalo bez prostředků*). Ve třech typech se však hypotézy nepotvrdily: jednalo se

- 1) o shodu přísudku s číslovkovým podmětem (*Tisíce lidí bydlely* namísto očekávaného *bydlelo*),
- 2) o shodu přísudku závislou na tom, užijeme-li životný či neživotný rod substantiv (*Ukazatelé napovídaly* namísto očekávaného *napovídali*),
- 3) o shodu přísudku s podmětem, mezi jehož členy je poměr vylučovací (*Bud' Martin, nebo jeho manželka vyzvedli* namísto očekávaného *vyzvedla*).

U případu číslo 1 může jít o novou tendenci, která se v češtině nemusí projevat dostatečně jednoznačně (rozdíl výsledků pro a proti hypotéze nebyl v našem dotazníkovém šetření u tohoto typu shody velký – 49 hodnocení proti hypotéze vs. 34 hodnocení v souladu s hypotézou).

U případu číslo 2 navrhuje revizi popisu v soudobých mluvnicích češtiny. Skutečný úzus totiž neodpovídá tendencím, jež příručky shrnují.

Případ číslo 3 se v odborných příručkách češtiny nevyskytuje vůbec a měl by být do popisu tendencí shody doplněn (viz dále).

Úprava dosavadního výkladu, respektive jeho rozšíření je podle nás nezbytné i u problematiky shody anteponovaného přísudku před několikanásobným, hypotakticky spojeným podmětem. Tento případ sice netvořil samostatnou hypotézu (hypotéza stanovovala shodu přísudku s několikanásobným podmětem bez ohledu na odlišení parataxe a hypotaxe), ale považujeme za důležité se o něm zmínit samostatně. Dílčí výsledky totiž ukazují, že pravidlo uváděné v mluvnicích jako závazné není pravidlem jediným (nejen *Báchorky vyprávěly stařenky se stařečky*, ale i *vyprávěli*).

Do popisu by měly být zahrnuty i složitější případy shody přísudku s podmětem, protože se v komunikaci běžně vyskytují. Důraz by se při formulaci tohoto popisu měl klást především na vzájemnou pozici přísudku a podmětu, ale i na význam spojovacích výrazů (viz např. případ číslo 3). Součástí výkladu by se z důvodu relativní četnosti v užívání měly stát i případy shody podmětu s přísudkem s podmětem tvořeným dvěma substantivy. Pozornost se těmto typům věnuje především z hlediska vzájemných vztahů podmětových substantiv, ale jejich preference shody v popisech není systematicky popsána.

Je zřejmé, že problematika shody přísudku s podmětem je velice složitá a i své vlastní poznatky považujeme spíše za dílčí přínos. I nadále je potřeba shodě věnovat velkou

pozornost a otestovat na větším množství případů např. vztah mezi výrazy označujícími množství (typu *spousta* vs. *spoustu*), který se zdá být obousměrný, kontext s verbálními a dějovými substantivy nebo shodu přísudku s podmětem mužského rodu, který má dvojí rod (viz případ číslo 1).

Přesto doufáme, že výsledky této práce přinesou užitečné informace o těch případech shody, které se v běžné komunikaci vyskytují relativně často.

6. Literatura

- BEČKA, J. V.: Substantivní shoda. *Naše řeč*, 60, 1977, s. 189–206.
- CVRČEK, V. a kol.: *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum 2010.
- ČECHOVÁ, M. a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV 2000.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – GREPL, M. a kol.: *Mluvnice češtiny III*. Praha: Academia 1987.
- Encyklopedický slovník češtiny*. KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.). Praha: NLN 2002.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998.
- HAUSENBLAS, K.: Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. In: *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka*, 4, 1958, 3 – 31.
- HAVRÁNEK, J., JEDLIČKA, A.: *Česká mluvnice*. Praha: SPN, 1981.
- HRBÁČEK, J.: K problematice syntaktických vztahů parataktických. In: *Naše řeč* 1956, str. 181–188.
- KADERKA, P.: Uplatňuje se v mluvené češtině plurálová shoda neuter? In: *Gramatika a korpus / Grammar and Corpora 2005*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd 2007, str. 131–142.
- KAPLANOVÁ, M.: *Shoda/neshoda dvou substantiv ve větě*. (diplomová práce, FF UK 2003)
- KAPLANOVÁ, M.: *Shoda a její zvláštní případy*. In: *Bádání o jazycích a literaturách*. Praha 2002.
- KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. Praha: SPN 1962.
- KOPEČNÝ, F.: Dvě poznámky k přísudku v češtině. *Naše řeč*, 33, 1949, s. 127 – 140.
- KUCHAŘ, J.: K rodové shodě podstatných jmen. In: *Naše řeč* 1959, str. 193–204.
- KUČEROVÁ, I.: Subjekt-predikátová shoda v češtině: Univerzální mechanismus, nebo jedinečná jazyková forma? In: *Čeština – Univerzália a Specifika* 4, 2002, str. 213–221.
- KUČEROVÁ, I.: *K subjekt-predikátové shodě v češtině*. DP FF UK 2000.
- NOVOTNÝ, J.: Dualismus subjektu a predikátu a postavení predikace z hlediska valenční teorie. In: *Slovo a slovesnost* 1979, str. 286–293.
- PANEVOVÁ, J.: Některé otázky shody selektivní a shody paradigmatické. In: *Words are Physicians for an Ailing Mind*. Mnichov 1991.
- PETR, J. a kol.: *Mluvnice češtiny II*. Praha: Academia 1986.

PETR, J.: Mluvnická shoda členů rozvíjejících názvy výtvorů slovesných. In: Naše řeč 1982, str. 225–233.

PETR, J.: Shoda českých přívlastků s názvy citovanými v cizím jazyce. In: Naše řeč 1982, str. 66–72.

Pravidla českého pravopisu. Olomouc: Fin 1996.

Příruční mluvnické češtiny. Praha: NLN 1995.

SVOBODOVÁ, I.: Shoda přísudku s podmětem. In: Český jazyka a literatura č. 1, 61/2010 – 2011.

SVOBODOVÁ, I. a kol.: Na co se nás všechno ptáte. Praha: Scientia 2002.

ŠTĚPÁN, J.: K normě a kodifikaci shody přísudku s podmětem obsahujícím kvantitativní přívlastek. In: Naše řeč 1985, str. 186–193.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. Praha: SPN 1966.

VESELOVSKÁ, L.: Struktura subjekt-predikátové shody. In: Čeština – Univerzália a Specifika 2002.

Internetové stránky:

www.korpus.cz

www.priucka.ujc.cas.cz

7. Přílohy

Součástí oddílu Přílohy jsou všechny 4 varianty dotazníku, tak jak byly zadány studentům Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Položky relevantní pro náš výzkum jsou označeny *kurzivou*.